

LUKSUZ ILI NEŠTO DRUGO? UZROCI RASPADA FEUDALIZMA I NASTANKA MODERNOG TRGOVINSKOG DRUŠTVA U POLITIČKO- EKONOMSKOJ TEORIJI ADAMA SMITHA

Nikola Noršić

<https://orcid.org/0000-0003-4771-2374>

Master of European Studies

Fakultet političkih znanosti

Sveučilište u Zagrebu

E-mail: nikola.norsic@studenti.fpzg.hr

<https://doi.org/10.20901/an.21.04>

Izvorni znanstveni rad

Zaprimljeno: 28. 3. 2024.

Prihvaćeno: 20. 10. 2024.

Sažetak Rad analizira političko-ekonomsku teoriju Adama Smitha te preispituje uzroke raspada feudalizma i nastanka modernog trgovinskog društva u njegovoj teoriji. Interpretativno, rad se fokusira na treću knjigu *Bogatstva naroda*, ali istražuje i druge važne dijelove tog kapitalnog djela. U radu se najprije razmatraju osnovne odrednice škotskog pristupa istraživanju povijesti, pri čemu se posebno analizira Smithovu stadijsku teoriju povijesti. Nakon toga, rad najprije istražuje Smithovo poimanje uzroka propasti antičkih trgovačkih poredaka, a zatim se u središnjem dijelu analizira niz uzroka i posljedica koji su srušili feudalnu hijerarhiju i omogućili nastanak novog ekonomskog poretka. Glavni argument rada je da Smithovi uvidi nadilaze uobičajenu interpretaciju njegove teorije u kojoj su vanjska trgovina i luksuz ključni pokretači propasti feudalizma i razvoja trgovinskog društva. Umjesto toga, ovaj rad tvrdi da su ljudska priroda i temeljna čovjekova težnja za unapređenjem materijalnih uvjeta ono što istinski pokreće transformaciju društvenog poretka u Smithovoj teoriji. Umjesto zaključka, rad se osvrće na važnu ulogu suverena i moderne države u održanju modernog društva zasnovanog na trgovini.

Ključne riječi Adam Smith, konjunkturalni pristup, trgovinsko društvo, feudalizam, moderno društvo

Uvod

Adam Smith općenito je poznat kao ekonomski autor, a njegovo kapitalno djelo, *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, najčešće se kategorizira kao djelo ekonomske teorije.² Međutim, Smith je bio puno više od ekonomskog teoretičara, a *Bogatstvo naroda*, u svom skraćenom nazivu, puno je više od djela ekonomske teorije. Adam Smith bio je ponajprije moralni filozof, a tek onda politekonomski

¹ Ovaj rad je rezultat razrade diplomskog rada *Nastanak modernog društva u političko-ekonomskoj teoriji Adama Smitha* napisanog pod mentorstvom Domagoja Vujeve i obranjenog na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu 2023. godine.

² Smith se, na temelju svog kapitalnog djela, popularno smatra i "ocem" moderne ekonomske znanosti (Berry, 2018).

teoretičar.³ Kao jednoj od važnijih figura škotskog prosvjetiteljstva, njegov rad bio je ukorijenjen ne samo u ekonomskoj analizi, već i u širem razumijevanju silnica koje pokreću čovjeka i društvo. U svojoj esenciji, dakle, *Bogatstvo naroda* je političko-ekonomsko djelo, djelo koje je dubinski isprepletено Smithovom moralnom teorijom. Prvi put je objavljeno 1776. godine, a sastoji se od pet knjiga. Prve dvije knjige većinom sadržavaju ono što bi se moglo nazvati ekonomskom teorijom u užem smislu. Treća knjiga sadržava dio Smithove teorije povijesti te posebno obrađuje način nastanka modernog trgovinskog društva. Četvrta se knjiga bavi različitim sustavima političke ekonomije te njihovim učincima u različitim vremenima i društvima, dok se u petoj knjizi Smith detaljnije bavi ulogom države. Od navedenih, treća knjiga predstavlja središnju temu ovog rada. No, zašto baš ta tema?

Iako je riječ o najkraćoj knjizi *Bogatstva naroda*, radi se o izrazitom slojevitom i kompleksnom prikazu nastanka trgovinskog društva, u kojem Smith na jedinstven i inovativan način isprepliće i povezuje svoju moralnu filozofiju sa svojom političko-ekonomskom teorijom. Problem je, međutim, što je ova tema nerijetko ostala neistražena kod Smithovih interpreta.⁴ Ipak, mora se istaknuti da političko-ekonomska narav teorije Adama Smitha, kao i važnost treće knjige *Bogatstva naroda*, nije tolika novost za sve interprete Smithovog opusa. Kod ozbiljnijih istraživača, Smith je već neko vrijeme poznat kao puno više od samo "ekonomskog autora". Na svjetskoj akademskoj sceni, Smithova je političko-ekonomska i politička teorija itekako prepoznata i relevantna. Između velikog broja ostalih interpreta, treba izdvojiti Istvana Honta, koji je u prethodnim desetljećima uvelike pridonio "oživljavanju" Smithove bogate teorije, te Paula Sagara koji posljednjih godina nastavlja tu tradiciju.⁵ Uz njih, elemente Smithove političke teorije opravdano je naglasio i Cohen (1989), istaknuvši pritom često zanemarenu ulogu pravosuđa u Smithovom opusu. Nešto recentnija interpretacija pozabavila se pak ulogom i psihološkim aspektima Smithove teorije autoriteta kod pojedinaca u trgovinskom društvu (Lévy-Tessier, 2020), dok je jedan od istaknutijih politologa i ekonomista danas naglasio važnost simultane, višestrane reforme društva, povezujući to sa Smithovim pogledom na simultani politički i ekonomski razvoj gradova u vrijeme raspada feudalizma (Weingast, 2017: 43). Na hrvatskoj akademskoj sceni također je bilo hvalevrijednih i balansiranih tekstova o Smithu, za koje su bili zaslužni Zvonimir Baletić (2004), Dag Strpić (2017) i Marko Grdešić (2016). Međutim, njihovi radovi – posebice u posljednje vrijeme – su hvalevrijedne iznimke, ali nažalost ne pravilo. Drugim riječima, primjetno je da na hrvatskoj akademskoj sceni posljednjih godina postoji određena podzastupljenost radova koji se bave Smithom. Da ne govorimo o pojedinim dijelovima njegove političko-ekonomske teorije, poput treće knjige njegovog kapitalnog djela. Uz to, iz perspektive povijesti političkih ideja, praktički se ne može naći recentniji rad koji ozbiljno ulazi u diskusiju sa Smithom, a da pritom objedinjuje Smithovu moralnu teoriju s njegovom političko-ekonom-

³ Ova tvrdnja je činjenično točna, ako se uzme u obzir da je Smith *Teoriju moralnih osjećaja* [1759] napisao i objavio prije *Bogatstva naroda* [1776].

⁴ Jedan takav primjer je udžbenička studija Marka Blauga *Economic Theory in Retrospect* (1997), koja, unatoč svojoj duljini, ne uspijeva pronaći dovoljno mjesta za ovako važnu temu.

⁵ Iako se u radu, počevši od naslova, govori o "političko-ekonomskoj teoriji" Adama Smitha, rad sadržajno obuhvaća i dijelove Smithovog moralnog opusa te njegove političke teorije, o kojoj opširnije pišu Hont (2009) i Sagar (2018). Primjerice, Hont smatra da je Smithova teorija povijesti zakona i vlasti ustvari njegova politička teorija, dok Sagar Smithovu političku teoriju vidi u njegovoj teoriji autoriteta i vlasti te izvorima podaničke poslušnosti koje ta teorija obuhvaća.

skom i političkom teorijom. S obzirom na sve to, tema ovog rada nedovoljno je istražena te stoga vrijedna razmatranja.

Iako se ovaj rad primarno bavi poviješću političko-ekonomskih ideja, njegove implikacije nadilaze vremenski okvir o kojem rad govori. Kroz diskusiju i analizu Smithove misli o razvoju modernog trgovinskog društva, rad otvara pitanje temeljnih silnica koje oblikuju ne samo prošla, već i današnja društva. Naime, ako je Smithov rad donio važne uvide o uzrocima raspada feudalizma i uspona trgovinskog društva, njegova promišljanja čitatelju pružaju ključ za refleksiju i razumijevanje silnica koje danas oblikuju svijet, primjerice u kontekstu razvoja novih tehnologija poput umjetne inteligencije. Ali ovdje se treba zaustaviti i ne ulaziti u žanrovski *faux pas*, dakle u pokušaj izravne usporedbe onoga o čemu je Smith pisao sa suvremenim društvenim fenomenima. Čitanje Smitha, pa tako i ovoga rada, nije zamjena za sustavnu analizu društva danas, već prilika za refleksiju o trajnim pitanjima ljudske prirode, prirode koja prouzrokuje transformaciju društva. Stoga, ovaj rad otvara pitanja koja implicitno pozivaju čitatelja da sam promisli o današnjim promjenama kroz prizmu povijesnih uvida, a ne da povijesne fenomene sagledava kao doslovne analogije našeg doba.⁶

S obzirom na to, glavno pitanje koje rad otvara je: kako razumjeti uzroke razvoja i nastanka modernog trgovinskog društva u političko-ekonomskoj teoriji Adama Smitha? Glavni argument rada je da Smithovi uvidi nadilaze uobičajenu interpretaciju njegove teorije u kojoj su vanjska trgovina i luksuz ključni pokretači propasti feudalizma i razvoja trgovinskog društva. Naprotiv, ovaj rad tvrdi da su ljudska priroda i temeljna težnja za unapređenjem materijalnih uvjeta ono što istinski pokreće transformaciju društvenog poretka u Smithovoj teoriji. Stoga, analizirajući njegovu teoriju povijesti, istražujem kako se ta ljudska težnja manifestirala kroz različite povijesne faze, a posebno u prijelazu iz feudalnog u trgovinsko društvo. Iako luksuz i trgovina predstavljaju vidljive aspekte tih promjena, oni su zapravo samo sredstva putem kojih se izražavaju dublji, univerzalni ljudski porivi.

Središnji pojam koji se koristi u radu je "moderno trgovinsko društvo", a pod time se misli na društvo specifičnog mjesta, vremena i strukture.⁷ Mjesto podrazumijeva da se prvenstveno radi o društvu europskog kontinenta, a vrijeme da je riječ o ranomodernom, europskom društvu koje je nastalo nakon srednjeg vijeka te koje se razvilo u razdoblju od ranog 16. do kasnog 18. stoljeća. Osim mjesta i vremena, moderno je društvo određeno svojom strukturom, po čemu je ono, u svojoj osnovi, tržišno ili trgovinsko društvo. Iako je u fokusu ovog rada treća knjiga *Bogatstva naroda* (2007), rad se u svojoj argumentaciji oslanja na *Predavanja o ju-*

⁶ Rad nastoji ne pretjerati sa suvremenim paralelama te ne ulazi u ekstenzivnu diskusiju s drugim interpretima. Zbog istog razloga, rad svjesno zaobilazi kritiku postavki političko-ekonomske teorije Adama Smitha iz perspektive političke ekonomije 21. stoljeća. Za suvremenu perspektivu takvog tipa ogleđan je članak Marka Grdešića (2016) pod naslovom "Je li Adam Smith konzervativac? Nevidljiva ruka, institucionalni dizajn i društvena hijerarhija". Nešto raniju i sasvim kritičku perspektivu politekonomskog tipa daje Karl Polanyi koji, između ostalog, propituje temeljne postavke ne samo Smithove političko-ekonomske teorije, već i njegove moralne filozofije (Polanyi, 1999).

⁷ Kao sinonimi tog pojma koriste se i izrazi poput "moderno društvo", "moderno europsko društvo", "trgovinsko" ili "trgovačko" društvo, i "građansko društvo". Drugi pridjevi ili prefiksi ispred riječi "društvo" podrazumijevaju ono što prethodi modernom društvu. Na primjer: "predmoderno društvo", "feudalno društvo", "antičko trgovinsko društvo" i sl.

risprudenciji (1982) te na Smithovu moralnu filozofiju, izloženu u *Teoriji moralnih osjećaja* (2002).⁸

Škotski konjunkturalni pristup i Smithova teorija povijesti

Osnovne odrednice škotskog konjunkturalnog pristupa i Smithove teorije povijesti

U istraživanju i opisivanju povijesnog razvoja društva Adam Smith je koristio konjunkturalni pristup. Tu je postavku prvi iznio Dugald Stewart, koji je tvrdio da je Smith uključen u tzv. "konjunkturalnu povijest" (eng. *conjectural history*), odnosno u oblik "empirijski utemeljenog povijesnog istraživanja" u kojem je poanta "formirati konjektura u područjima u kojima nedostaju izravni empirijski dokazi" (Griswold, 2018: 75). Iako konjunkturalna odnosno nagađajuća povijest nije isto što i činjenična povijest, pogrešno bi bilo reći da se radi o posve hipotetičkoj povijesti.⁹ Naime, pripadnici konjunkturalnog pristupa mahom su se služili pretpostavkama i konjekturama u opisivanju najranijih dijelova ljudske povijesti, i to posebice prilikom opisivanja najranijih ljudskih zajednica, prvenstveno lovačkih i sakupljačkih društava. Međutim, u prikazivanju kasnijih faza društvenog razvoja, a posebice poljoprivredne i trgovinske faze, pisci konjunkturalnih povijesti pretežito su se oslanjali na činjeničnu (dokumentiranu) povijest. Zbog toga konjunkturalni pristup predstavlja kombinaciju konjektura i činjenica čiji je cilj pružiti što cjelovitiju sliku ljudske povijesti (Hopfl, 1978: 25-30).¹⁰

Bitno obilježje škotskog konjunkturalnog pristupa odnosi se na važnost koja se pridavala ekonomskim silama u razvoju društva. Postavivši Smitha kao predvodnika škotskog pristupa, Skinner (2003) napominje da se naglasak tog pristupa na ekonomiji očituje na tri karakteristična načina. Prvo, razvoj društva je od vremena primitivnih ljudskih zajednica počivao na čovjekovoj težnji da unaprijedi materijalne uvjete svoga života. Ta je prirodna težnja od društvenih prapočetaka pa sve do modernog trgovinskog društva "držala industriju čovječanstva u kontinuiranoj kretnji" (Smith, 2002: 214). Drugo, društveni se razvoj kroz povijest može promatrati kroz tri ili četiri socioekonomska stadija (ili faze) koji se međusobno razlikuju po načinima proizvodnje bogatstva u društvu, točnije po oblicima preživljavanja te formi privatnog vlasništva koje je u društvu prisutno. Treće, svaka od ovih ekonomski

⁸ *Predavanja o jurisprudenciji* predstavljaju posthumno objavljeno djelo Adama Smitha, nastalo sakupljanjem pronađenih bilješki studenata koji su slušali Smithova predavanja na Sveučilištu u Glasgowu između 1762. i 1764. godine.

⁹ Primjer takve hipotetičke povijesti je Rousseauova ideja prirodnog stanja, o čemu detaljnije piše Griswold (2018: 34-35, 41-42). Škotski su autori ideju prirodnog stanja zamijenili primitivnom i društvenom lovačko-sakupljačkom fazom društva, koju su smatrali više utemeljenom u stvarnosti (Hopfl, 1978: 26-27).

¹⁰ Osim Smitha, konjunkturalne povijesti pisali su i drugi autori iz razdoblja škotskog prosvjetiteljstva, poput Adama Fergusona, Johna Millara, Lorda Kamesa i Davida Humea, no i drugi neškotski pisci (Palmeri, 2016: 5). Primjerice, iako se konjunkturalni pristup popularno povezuje sa Škotima, isti se pristup, doduše u znatno različitim oblicima, nazire i kod Francuza (Rousseau, Condorcet) i kod Nijemaca (Herder, Kant), između ostalih (Palmeri, 2016). Istvan Hont povezuje Smithov konjunkturalni pristup i s Montesquieuom, a posebice s Lockeom (Hont, 2009). O konjunkturalnom pristupu, njegovoj genealogiji i njegovim varijantama detaljnije piše Palmeri u uvodu i prvom poglavlju svoje knjige, a o Smithovim intelektualnim "dugovima" unutar i izvan Škotske također pišu Andrew S. Skinner (1975: 171-175) i Winch (2008: 445-447).

određenih faza uspostavlja specifičnu društvenu strukturu, tj. načini preživljavanja i proizvodnje te vrste privatnog vlasništva određuju ustroj i oblike moći u društvu (Skinner, 2003: 37-38).

Iako je Smithov konjunkturalni pristup ekonomski određen, pristup u mnogočemu proizlazi iz Smithove moralne teorije.¹¹ Naime, Smith tvrdi da moralnu prirodu čovjeka određuju tri vrste strasti. Prva vrsta su društvene strasti iza kojih stoji žudnja čovjeka da ga drugi ljudi odobravaju. Osim iz žudnje za odobravanjem, društvene strasti proizlaze iz čovjekove simpatije (*sympathy* ili *fellow-feeling*), sposobnosti koja nam omogućuje da suosjećamo sa situacijom drugih ljudi. Taj osjećaj suosjećanja čovjek postiže tako što se postavlja u ulogu neovisnog promatrača koja mu omogućuje udaljšavanje od vlastitih osjećaja i približavanje osjećajima drugih. Simpatija, stoga, čovjeka prirodno čini sklonim društvu te ona nastanak društva isprva čini mogućim (Smith, 2002: 47, 103). Druga vrsta strasti jesu nedruštvene strasti, poput mržnje i ozlojeđenosti te njima sličnih emocija. Nedruštvene strasti za Smitha su sporedne ili sekundarne ljudske strasti jer proizlaze iz ljudske imaginacije, što nije slučaj kod društvenih strasti koje Smith smatra originalnim ljudskim strastima (Smith, 2002: 11, 38, 41-47; Waszek, 1988: 112).

Treća vrsta strasti su sebične strasti. Njih pokreću ljudsko samoljublje te čovjekova žudnja za divljenjem od strane drugih ljudi, oboje od kojih stoje iza već spomenute težnje čovjeka za unapređenjem vlastitih materijalnih uvjeta (Smith, 2002: 49, 201-202). Te sebične strasti, sadržane u pojmu ekonomskog samointeresa, dakle težnje za poboljšanjem ekonomskih uvjeta naših vlastitih života, pokreću razvoj i omogućuju održanje modernog trgovinskog društva koje se sastoji od velikog broja pojedinaca.¹² Naime, Smith napominje da simpatija i žudnja za odobravanjem same po sebi ne mogu održati veliko društvo, prvenstveno zbog toga što su osjećaj i sposobnost za simpatiju jači u slučaju naših obitelji i prijatelja, a manji u slučaju ostalih pojedinaca u društvu (Smith, 2002: 258). Dakle, u odnosu čovjeka s njemu nepoznatim ljudima poveznica koja održava društvo neće biti društvene, već sebične strasti. Jedino sebične strasti, kanalizirane kroz ekonomski interes pojedinca, mogu stvoriti i održati veliki društveni poredak koji bi ujedno težio i općem blagostanju (Waszek, 1988: 115).¹³

U svojoj teoriji povijesti, Adam Smith razlikuje četiri faze društvenog razvoja: lovačku, pastirsku, poljoprivrednu, i trgovinsku fazu. Specifičnost je Smithove teorije u tome što europsko društvo do trgovinske faze dolazi dva puta: jednom u antici,

¹¹ Krajem 19. stoljeća njemački akademici tvrdili su da postoji tzv. "problem Adama Smitha" (*Das Adam Smith Problem*), a radilo se o navodnoj nekompatibilnosti ideja Smithove moralne teorije iznesene u *Teoriji moralnih osjećaja* i njegove političke ekonomije u *Bogatstvu naroda*. Konkretnije, tvrdilo se da je moralna teorija, iznesena u prvom od dva navedena djela, u potpunosti izostala u drugom, tj. da je moralnost u prvom zamijenjena tržišnom ekonomijom u drugom djelu. Navedeni se problem, među ozbiljnijim poznavateljima Smithova opusa, danas smatra razriješenim mitom iza kojeg stoji činjenica da su oba djela, u moralno-filozofskom pogledu, međusobno konzistentna (Hont, 2015: 17-18; Sagar, 2022: 1-2).

¹² U ključnom uvidu vezanom uz razumijevanje sebičnih strasti kod Adama Smitha, Albert Hirschman zaključuje da je Smith izjednačio strasti s interesima, čime je napravio odmak u odnosu na dotadašnju moralnu tradiciju (Hirschman, 1991: 100-101). Ovo izjednačavanje, smatram, korisnije je pojmiti kao kanaliziranje sebičnih strasti u obliku ekonomski izraženog interesa.

¹³ Sličnu ulogu interesima pridaje i Hirschman, koji ističe teorijsku i praktičnu važnost interesa u osnivanju stabilnog društvenog poretka, pozivajući se pritom na eksplanatornu neadekvatnost teorije društvenog ugovora (Hirschman, 1991: 33).

a drugi put u modernom dobu nakon pada feudalizma. U skladu s tim, i faze koje prethode dvjema trgovinskim fazama zapravo se odvijaju dva puta (Hont, 2009: 156). Pritom je iznimka lovačka faza u koju europsko društvo ne degradira jednom kada je nadiđe. Ovaj dvostruki karakter teorije o četiri stadija povijesti nije nešto što Smith eksplicira, već nešto što je vidljivo iz načina na koji on svoju teoriju iznosi. U tom smislu, stadijsku teoriju povijesti točnije je pojmiti kao idealni ekonomski model društvenog razvoja, model od kojeg Smith nerijetko odstupa kada opisuje razvoj europskog društva (Sagar, 2022: 19-20). Dakle, iako transformacija europskog društva kod Smitha ugrubo prati četiri navedene faze, ona se ne odvija uvijek linearno, a niti je granice transformacije među fazama uvijek moguće jasno odrediti. Slično kaže i Hont kada tvrdi da je Smithov eksplanatorni sustav suviše sofisticiran da bi se mogao staviti u okvire linearnog ekonomskog determinizma (Hont, 2009: 155).

Međutim, Smithova nedosljednost u pridržavanju vlastitog faznog modela ne umanjuje vrijednost njegove teorije povijesti, i to zato što korištenjem stadijskog modela povijesti Smith nastoji sintetizirati kompleksne povijesne procese u prepoznatljivije faze koje se mogu analizirati i uspoređivati. Dakle, iako ona nije uvijek savršeno primjenjiva na svaki povijesni primjer, fazna teorija povijesti omogućava smisleno raspravu o uzrocima i posljedicama strukturalne društvene promjene. Zbog toga Smithov stadijski model povijesti nije samo interpretativni alat već i eksplanatorni mehanizam bez kojeg bi povijest bila beskonačan niz pojedinačnih događaja i promjena bez jasne uzročno-posljedične veze. Na taj način, Smithova teorija povijesti omogućuje sagledavanje povijesti društvenog razvoja kao procesa koji ima strukturu i logiku, koliko god ta struktura bila pojednostavljena i odvojena od mnogih povijesnih specifičnosti.

Smithova teorija autoriteta: izvori nejednakosti među ljudima u lovačkoj i pastirskoj fazi društva

Prva i najprimitivnija faza društva u Smithovoj teoriji povijesti je faza lovačkih i sakupljačkih naroda kakvu se moglo prepoznati kod urođeničkih plemena Sjeverne Amerike. Riječ je o stadiju društva u kojem je svaki čovjek i ratnik i lovac, što znači da se prilikom odlaska u rat čovjek uzdržava svojim radom na jednak način kao i kad ne ratuje. U tom stadiju društva "nema ni pravog vladara ni prave države" (Smith, 2007: 669). Jedan od razloga za to je da se život u ovom stanju društva temelji na lovu i sakupljanju prirodnih plodova, što znači da su ljudske zajednice raštrkane i brojčano premalene da bi zahtijevale ikakav ozbiljan oblik vlasti koja bi njima upravljala. Drugi i važniji razlog za izostanak vlasti u ovoj fazi je nepostojanje privatnog vlasništva. Preciznije, u lovačkom društvu ne postoje napredniji i veći oblici vlasništva koje bi premašivalo vrijednost rada od nekoliko dana (*ibid.*, 685). Instrumenti za lov, lovina i ubrani plodovi primitivni su oblici vlasništva, koji često pripadaju čitavoj zajednici, što znači da ne mogu postojati ozbiljne povrede vlasništva koje bi vlast trebala regulirati i sankcionirati (*ibid.*, 684). Dakle, nepostojanje privatnog vlasništva znači da ne postoji potreba za vlasti, a kako nema vlasti, tako nema ni njezine raspodjele. Eventualni prijestupi pravila zajednice rješavaju se unutar grupe ili obitelji. Pojedinci u tim društvima uživaju relativno veliku razinu slobode i jednakosti, a odluke koje se tiču čitave zajednice, poput odluke o odlasku u rat, u pravilu se donose demokratski (Smith, 1982: 201-202).

Međutim, ovdje ipak postoje dva oblika nadmoćnosti koji tim društvima pomažu da donose takve odluke. Ti oblici nadmoćnosti, koje pojednostavljeno možemo

pojmiti kao izvore moći, dio su Smithove *teorije autoriteta*, shvaćene kao uzroka ili okolnosti prirodnog podčinjavanja. U lovačkom stanju društva to su (a) *dob* i (b) *spособnosti ili kvalitete pojedinca (tjelesna snaga, mudrost i druga duševna svojstva)*. Na temelju njih, donošenje konačnih odluka u lovačkom društvu najčešće se prepušta starijima i sposobnijima (Smith, 2007: 685-686). Posljednje, u ovom stanju društva podjela rada nije prisutna ni u kakvom ozbiljnom obliku, a zamjene primitivnih proizvoda lova i sakupljanja su rijetke, i to zato što se ti proizvodi ne mogu akumulirati te zato što čovjek u tom stadiju društva sve svoje potrebe može zadovoljiti samostalno (Smith, 2007: 281).

S vremenom se lovačko društvo povećava, zbog čega lov postaje nedostatan način preživljavanja. Težnja čovjeka da unaprijedi svoje materijalne uvjete postepeno rezultira domestikacijom životinja čime se razvija pastirsko društvo (Smith, 1982: 14-15). Takvo stanje društva moglo se prepoznati kod Tatara i Arapa kod kojih je svaki pripadnik grupe bio jednako tako i ratnik. Takvi narodi nemaju stalnog boravišta, žive pod šatorima te migriraju s promjenama godišnjih doba i drugih okolnosti (Smith, 2007: 669; 1982: 218). Iako je, kao i u lovačkom društvu, svaki pojedinac pastirskog društva ujedno i ratnik, među dvama društvima postoje bitne razlike. Prvo, dok vojska lovaca jedva može premašiti dvjesto ili tristo ljudi, vojska pastira može doseći dvjesto do tristo tisuća. Zbog toga lovački narod ne može predstavljati ugrozu za civilizirane narode, dok pastirski narod može (Smith, 2007: 670). Drugo, u pastirskom se društvu zbiva jedna bitna promjena, promjena koja će biti presudna za čitav daljnji tijek razvoja društva, a to je razvitak privatnog vlasništva nad stokom. Razvoj tog oblika vlasništva omogućava akumulaciju stoke kao oblika zalihe koja omogućuje još uvijek rudimentarne, no razmjerno naprednije oblike razmjene i podjele rada u odnosu na lovačka društva (Smith, 2007: 281; 1982: 521; Meek i Skinner, 1973: 1109). Zahvaljujući akumulaciji vlasništva, neki pojedinci, kroz vlastite sposobnosti ili po nasljedstvu od oca, s vremenom stječu dovoljno stoke i drugih životinja da počinju prehranjivati ne samo sebe već i veliki broj drugih ljudi (Smith, 1982: 208, 216).¹⁴ Zbog toga se u društvu postupno razvijaju velika nejednakost i prvi oblici vlasti, a s njima se javljaju i druga dva izvora moći u Smithovoj teoriji autoriteta: (c) *bogatstvo* i (d) *podrijetlo*.¹⁵

Na ovom mjestu treba istaknuti dvije stvari. Prvo, budući da u pastirskom društvu nastaju prvi oblici vlasti, ovdje postaje prikladnije izvore moći tumačiti kao izvore vlasti, a Smithovu teoriju autoriteta kao teoriju vlasti. Drugo, nadmoćnost po bogatstvu prethodi nadmoćnosti po podrijetlu, tj. "starost obitelji znači svuda starost bogatstva ili one veličine koja se obično temelji na bogatstvu ili je bogatstvo prati", čime se ističe hijerarhija između starog i novog bogatstva (Smith, 2007: 686-687). Ukratko, uspostavljanje novog oblika vlasništva u pastirskom društvu nastaju prvi oblici bogatstva, a njihovim nastankom nastaju i prvi oblici vlasti.¹⁶ Štoviše,

¹⁴ Hont (2009: 154) ističe da je nejednakost u pastirskom društvu nastala tako što su pojedinci svoje bogatstvo dobrovoljno prenijeli vladarima i poglavicama društva, putem darova i podmićivanja u slučaju sporova oko vlasništva. Iako to jest bio slučaj, ti darovi i podmićivanja kao izvori bogatstva dolaze tek naknadno, povrh vlasništva nad stokom koje je prvotno omogućilo vlast bogatih poglavica (Smith, 1982: 212). Kasniji darovi i podmićivanja uvećavali su njihovu već postojeću imovinu, koja se, sudeći prema Smithovom iskazu, razvila kao produkt kontingencije, nasljeđivanja i prvih dvaju oblika nadmoćnosti.

¹⁵ Dok su prva dva izvora moći (dob i sposobnost) prisutni i u teoriji Johna Lockeja, bogatstvo i podrijetlo predstavljaju Smithovo odstupanje u odnosu na Lockeovu teoriju (Hont, 2009: 150).

¹⁶ Pritom vlast ponajprije nastaje sa svrhom obrane "bogatih protiv siromaha ili onih koji imaju neko vlasništvo protiv onih koji nemaju uopće ništa" (Smith, 2007: 689).

ne samo da se bogatstvo ovdje pojavljuje kao izvor vlasti, ono se nameće kao izvor najveće vlasti. Pastirsko društvo tako "dopušta veoma velike nejednakosti bogatstva" te "nema razdoblja u kojem bi nadmoćnost bogatstva davala tako veliku vlast onome koji ga posjeduje", i to toliku, naime, da "nema razdoblja u kojem su savršenije bili ustanovljeni vlast i podčinjavanje" (Smith, 2007: 687). Ovako velika nejednakost pastirskog društva proizlazi iz činjenice da tatarski poglavica, kojeg Smith koristi kao primjer, ima dovoljno stada i krda u svojem posjedu da uzdržava tisuće ljudi, što on i čini. A budući da ih uzdržava, ti su ljudi o njemu sasvim ovisni. On je njihov vojskovođa u ratu te njihov sudac u miru, a to što je njihov poglavica, posljedica je nadmoćnosti njegova bogatstva (Smith, 2007: 686-687).

Znači li to da je u pastirskom društvu bogatstvo jednako vlasti? Ne, jer takav zaključak nije posve precizan. Naime, ono što donosi vlast bogatom pojedincu u pastirskom društvu nije njegovo bogatstvo per se, već ogromno bogatstvo koje on ima u odnosu na druge. Stoga je preciznije reći da je pravi izvor vlasti u pastirskom društvu ekstremna ekonomska nejednakost između vladara i ostatka društva. Odnosno, tatarski poglavica ima sve, a ostali žive na rubu preživljavanja te o njemu ovise. Jer kada bi pojedinci pastirskog društva mogli uzdržavati sami sebe, dakle kada bi imali barem mali dio bogatstva za sebe od kojega bi mogli živjeti, tada oni ne bi morali ovisiti o velikom bogatstvu poglavice. Ovako postavljen odnos između bogatstva i vlasti implicira da opseg vlasti pojedinca u društvu ovisi o količini bogatstva koje on posjeduje u odnosu na druge pojedince. Ukratko, gdje postoji ekonomska nejednakost, postoji i političko podčinjavanje. Iz toga slijedi da će promjena u ekonomskoj nejednakosti među pojedincima dovesti do promjene u oblicima političkog podčinjavanja u društvu.¹⁷

Blizak odnos između bogatstva i vlasti dolazi do izražaja i u daljnjem tijeku razvoja društva prema Smithovoj teoriji povijesti. Naime, osim što se bogatstvo najprije pojavljuje kao izvor vlasti, vlast se s vremenom pojavljuje i kao izvor bogatstva. Opisujući vlade tatarskih naroda u Aziji te germanskih i skitskih naroda u Europi, Smith napominje kako su vladari tih naroda prvotno bili i suci u slučajevima bilo kakvih sporova među pojedincima. Budući da su oni svoje donošenje pravde naplaćivali u mitu i darovima, sudska je vlast takvih vladara bila nezanemariv izvor prihoda (Smith, 2007: 689). Sudbenu dužnost vladari s vremenom povjeravaju svojim zamjenicima i namjesnicima, a konačno odvajanje sudske od izvršne vlasti, koje nadilazi fazu pastirskog društva, odvija se u narednim fazama društvenog razvoja, i to pod pritiskom povećanog broja sporova koji rastu kao posljedica napretka i rasta društva, a s čime rastu i tržišni zahtjevi za regulacijom sudstva (Smith, 2007: 690-696).

Ovako objašnjen razvoj sudske vlasti osvjetljava važan dio Smithove teorije vlasti, a to je Smithova teza da sudska vlast prethodi zakonodavnoj. Za razliku od Rousseaua, Smithov redoslijed između dviju grana vlasti glasi: prvo dolaze suci, a onda zakoni (Smith, 1982: 313).¹⁸ Zanimljivo je pritom da Smith, netom nakon što je istaknuo povijesni redoslijed dviju grana vlasti, svoja *Predavanja* nastavlja raspravom o principima koji stoje iza političke poslušnosti podanika vlasti. Preuzimajući Hu-

¹⁷ Suvremenu diskusiju i pogled na pitanja ekonomske nejednakosti kod Smitha nudi Rasmussen (2016).

¹⁸ Kod Rousseaua je ovaj redoslijed obrnut, pri čemu pretpostavka "da su postojali izvršioци zakona prije njih samih" za njega nije bila vrijedna razmatranja (Rousseau, 2012: 168). Temu odnosa sudaca i zakona kod Smitha i Rousseaua podrobnije je razradio Hont (2015) u poglavlju *Histories of Government: Which Comes First, Judges or the Law?*

meov argument, Smith najprije kritizira Lockeovu teoriju pristanka,¹⁹ a zatim kaže da su principi na kojima se temelji politička poslušnost ili vjernost podanika vlasti (a) autoritet i (b) opća korist (Smith, 1982: 313-318; Hont, 2009: 139). Iako Smith kaže ponešto o principu opće koristi, poput toga da se politička poslušnost podanika može temeljiti na sigurnosti koju im vlast donosi, on razmjerno veći naglasak stavlja na princip autoriteta. Taj je princip povezan s njegovom teorijom autoriteta i četiri oblika nadmoćnosti, no ponajprije s divljenjem i poštovanjem koje bogatstvo vladajućih izaziva kod čovjeka (Hont, 2009: 151-152).

I dok su predmoderni stadiji društva cjelovito određeni uskom vezom između bogatstva i vlasti, ta će se veza u modernom trgovinskom društvu bitno promijeniti. Naime, stečeno ili naslijeđeno bogatstvo više neće jamčiti političku vlast, dakle vlast utemeljenu na ekonomskoj ovisnosti jednog pojedinca o drugome. Iako će bogatstvo možda (p)ostati sredstvo za stjecanje nekog oblika vlasti ili utjecaja na vlast, primarno značenje bogatstva u modernom društvu ograničit će se na pojam ekonomske ili kupovne moći (Smith, 2007: 65-66).²⁰ U svakom slučaju, važnost principa i teorije autoriteta, a posebno vlasti utemeljene na bogatstvu, ponovno će doći do izražaja kako društvo bude napredovalo, odnosno kako se nejednakost bogatstva među pojedincima bude mijenjala. No prije toga, da bi se mogao razumjeti nastanak modernog trgovinskog društva u Smithovoj teoriji, mora se razumjeti nastanak i raspad onoga što Smith naziva prvom ili antičkom trgovinskom fazom povijesti.

Antički poredci kao trgovačka društva

Za Smitha se tranzicija iz pastirskog u poljoprivredno društvo prvi put odvila na području stare Grčke, odnosno Atike. Ondje smješteni pastirski narodi uživali su geografski povoljan položaj koji ih je prirodno branio od neprijatelja. Radi pogodne klime tog područja, ali i zbog površinski manjeg područja, nomadski način života prestao je imati smisla te su se pastirski narodi ubrzo počeli baviti poljoprivredom. Zahvaljujući relativno sigurnom položaju i plodnoj zemlji, sada poljoprivredni narodi brzo su rasli u broju i povećavali svoje bogatstvo. Kako bi zaštitili svoje bogatstvo i lakše se branili od potencijalnih neprijatelja, oni su se počeli nastanjivati na manjem geografskom području, osiguranom zidinama, čime su nastali prvi gradovi. Neki od tih gradova, poznati kao gradovi-države ili polisi, vrlo brzo su razvili znanost, umjetnost i unutarnju trgovinu, a s njima i republikanski oblik vlasti.²¹

¹⁹ Detaljno obrazložena kritika Lockeovog prešutnog pristanka, i teorije društvenog ugovora općenito, iznesena je u eseju *Of the Original Contract* (Hume, 1953: 43-63). Smithovo preuzimanje tog argumenta može se pronaći u *Predavanjima* (1982: 316-317). Ustvari, čitava se Smithova teorija povijesti i vlasti može shvatiti kao svojevrsna readaptacija Lockeove teorije vlasti na osnovama Humeove kritike, o čemu više govori Hont (2009: 141-148).

²⁰ S obzirom na to, poslušnosti vlasti u modernom društvu temeljit će se više na "mišljenju, nego na izravnoj prisili" (Hont, 2009: 153). Iako je Sagar (2018) tu tezu detaljno razradio, pa i razvukao do njenih granica, oba se interpretira slažu da je izvor za teoriju o divljenju i poštovanju koje bogatstvo izaziva kod čovjeka Smith pronašao kod Humea. Sagar pritom opravdano ističe da Smith, kao i Hume, nije imao teoriju suverenosti, poput Hobbesa na primjer (2018: 207).

²¹ Smith ovdje najčešće koristi primjer Atene i, nešto rjeđe, Sparte. Pritom su antički polis i njegovo republikansko-demokratsko ustrojstvo vlasti nastali kao posljedica već opisanog geografskog položaja na kojemu su se nastanila prva pastirska plemena. Naime, unatoč povoljnim geografskim uvjetima, Atika je kao poluotok bila izložena napadima neprijatelja s mora, zbog čega se atička populacija počela okupljati na malom i ozidanom geografskom području. Plemenski poglavice, okupljeni na malom i utvrđenom prostoru, nisu mogli ni htjeli izabrati jednog koji bi nad njima vladao. Rješenje je bilo da odluke donose zajednički – prvo sudbene,

Okruženost morem omogućila im je napredak vanjske trgovine te nekoć pastirska, a zatim poljoprivredna društva, postala su trgovačka (Smith, 1982: 221-225; Hont, 2009: 157). Ta novonastala društva stare Grčke (Atene i Sparte) svojim napretkom i bogatstvom nadmašila su društva u užoj i široj okolici antičkog poluotoka. Osim toga, ova društva posjedovala su robove čiji je prisilni rad omogućavao slobodnim muškarcima bavljenje politikom i stvarima od javnog interesa (Smith, 1982: 226). Osim što su se mogli baviti politikom, muškarci slobodni od rada mogli su ratovati ili se pripremati za rat, održavajući tako svoj borbeni duh. "U različitim republikama stare Grčke", Smith objašnjava, "vojničke vježbe bile su nužni dio odgoja koji je država nametala svakom slobodnom građaninu" (Smith, 2007: 673). Na taj su se način starogrčki polisi oslanjali na *narodnu vojsku ili miliciju* u obrani protiv vanjskih neprijatelja. S obzirom na veličinu njihova teritorija i specifičnost njihova ustroja, starogrčke trgovačke republike za Smitha su predstavljale (a) *defanzivne republike* jer su morale zadržati svoj maleni teritorijalni status (Smith, 1982: 229). Tako su, dakle, nastala trgovačka društva u prvoj trgovinskoj fazi Smithove teorije. No, kako je došlo do njihovog raspada?

Te su defanzivne republike svoju moć i snagu počele gubiti kako su društvo i trgovina u njima napredovali. Naime, iako je napredak trgovine povećao broj populacije u tim republikama, on je smanjio broj njihove vojne populacije (Smith, 1982: 229). Unatoč tome što su vojne vježbe bile obvezne za slobodne muškarce, te što su se osnovne djelatnosti društva u vrijeme ratova mogle prepustiti robovima, zov zantlijskog i trgovačkog načina života prodro je do umova i srca slobodnih građana. Ništa nije moglo spriječiti ovaj negativni utjecaj trgovačkog načina života na dotad borbeni duh slobodnih građana stare Grčke.²² Odlazak u rat postao je smetnja trgovini. Svaki sat koji su tkalac ili kovač proveli ne radeći na svom zanatu radi odlaska u rat, bio je skup i štetan ne samo za njih, već i za cjelokupnu trgovinu antičkih republika (Smith, 1982: 230). Trgovina je tako omekšala borbeni duh društva koje je inače spremno dočekivalo rat. I to toliko, naime, da ništa doli neposredne opasnosti za egzistenciju poretka nije moglo natjerati slobodne muškarce da napuste svoj obrt i odu u rat. Stoga su oni koji su išli u rat bili dio najnižeg sloja ljudi, bez ratnog duha i bez domoljublja. Osim smanjene brojčane snage, tako sačinjene vojske bile su još slabije u svojoj sili (Smith, 1982: 232). S druge strane, pastirska društva, koja su vrebala u okolici starogrčkih polisa, bila su ratnička društva u kojima je svaki čovjek bio ujedno i ratnik. Nagomilano bogatstvo i luksuz antičkih trgovačkih republika tako su prizvali brojnija pastirska društva u napad. Na taj su način napredak trgovine i uživanje u luksuzu oslabili starogrčke narode iznutra te istodobno dozvali opasnost i konačnu propast izvana.²³

Antički Rim, drugi primjer društva prve trgovinske faze i svojevrsni nasljednik starogrčkih trgovačkih društava, za Smitha je bio primjer (b) *osvajачke republike*, koja nije imala drugog izbora nego pokoriti narode u svojoj okolini (Smith, 1982:

a zatim i zakonodavne. Na taj je način postupno došlo do stvaranja antičkog polisa, pri čemu je republikansko-demokratska organizacija polisa nastala kao nužna posljedica urbanizacije (Smith, 1982: 224-225; Hont, 2015: 62-63).

²² Posjedovanje robova isprva je omogućilo ekonomski napredak i relativnu dugotrajnost antičkog polisa, u smislu da bi se antički polis bez robova urušio mnogo prije. Prije nego što im je trgovina pacificirala ratnički duh, slobodni građani nisu se ni htjeli ni morali baviti ičim drugim osim javnim stvarima i obranom poretka (Hont, 2009: 159).

²³ Ulozi koju je napredak trgovine imao u propasti antičkih republika treba pridodati i učinke napretka umijeća ratovanja, zbog čega su obrambene utvrde postajale sve ranjivije na nove načine, strategije i taktike vođenja ratova (Smith, 1982: 232-235).

229).²⁴ Međutim, kao što je defanzivna ratna strategija bila nekompatibilna s trgovačkim načinom života u republikama stare Grčke, tako je i starorimska osvajačka strategija bila nekompatibilna s trgovinom i manufakturama koje se raširile starorimskim društvom (Hont, 2009: 160). Naime, osim što su napredak trgovine i luksuznog načina života u antičkom Rimu doveli do toga da slobodni muškarci nisu bili skloni ratovanju, Rim se kao osvajačka republika previše raširio da bi mogao stabilno vladati svojim golemim teritorijem. Zbog toga se Rim nije mogao osloniti na narodnu miliciju kao što su to činili starogrčki poredci, već je morao oformiti *plaćenu ili stajaću vojsku*. "Od vremena opsade Veja", ističe Smith, "rimске su armije dobivale plaću za svoju službu tijekom vremena koje su provodile na bojištu" (Smith, 2007: 672). S obzirom na to da ta plaća vjerojatno nije bila velika, rimske vojne postrojbe s vremenom su se sve više počele popunjavati najnižim slojevima rimskog društva i robovima, dok su se bogatiji i plemenitiji slojevi društva okrenuli trgovini. Specifična klasna struktura rimske vojske značila je da vojnici koji su činili tu vojsku nisu imali nikakve odanosti prema rimskoj središnjici, dakle prema višim klasama centralnog Rima, već da su bili isključivo odani vojskovođama o kojima su kroz godine ratovanja postali ovisni. Takav je ustroj rimske vojske ubrzo doveo do toga da su vojskovođe i generali stekli toliku veliku vojnu moć da su je mogli iskoristiti za vojni udar i zbacivanje rimske republikanske vlasti, što su u konačnici i učinili (Smith, 1982: 233-234).²⁵

Iako bi se možda očekivalo da će uspostava vojne diktature negativno utjecati na trgovački način života Rimljana, prema Smithovoj interpretaciji to nije bio slučaj. Štoviše, ne samo da trgovina nije bila smanjena uspostavom vojne diktature, ona se povećala. Širenje teritorija prema van dodatno je obogatilo Rim, a posebice rimske vojne diktatore kojima je odgovarala slobodna trgovina građana, budući da im je ona donosila dodatno bogatstvo i luksuz. S dodatnim teritorijalnim osvajanjima, rasli su i zahtjevi Rima za vojnicima te se rimska vojska počela oslanjati i na pripadnike pokorenih pastirskih naroda, dok je veći dio rimskog naroda i dalje uživao u bogatstvu i luksuzu koje je donosila trgovina (Smith, 1982: 234-238). Takav klasni sastav vojske i takvo bogatstvo Rima s vremenom su morali doživjeti propast, a ta je propast došla kada su se pokoreni pastirski narodi okrenuli protiv Rima. Međutim, iako su pastirski narodi uništili Rim, izvorno sjeme rimskog uništenja i propasti došlo je iznutra – kao i u slučaju Atene. Napretkom trgovine i razvojem luksuznog načina života, građansko-trgovački način života postao je važniji i rašireniji od vojničkog. Stajaća rimska vojska stoga je postala nedisciplinirana, zanemarena i pokvarena, a time i nesposobna da se odupre napadima germanskih i skitskih naroda koji su provalili u Zapadno Rimsko Carstvo, uništili ga i okončali prvu trgovačku fazu europskog kontinenta (Smith, 2007: 680-681).

²⁴ Iako je antički Rim bio najbolji primjer osvajačke republike, Smith ga gotovo uvijek spominje u paru s Kartagom. Međutim, on ističe da je Kartagin povijesni put zaustavio upravo Rim, koji ju je pregazio. Da se to nije dogodilo, Kartaga bi imala istu sudbinu kao i antički rimski poredak (Smith, 1982: 229, 233).

²⁵ Primjerice, Smith kaže da su Cezaru mnogobrojna ratna osvajanja i odanost vojske praktički omogućili da postane doživotni diktator (Smith, 1982: 234).

Raspad feudalizma i nastanak modernog trgovinskog društva

Prirodni i neprirodni poredak stvari

Treću knjigu *Bogatstva naroda* Smith započinje opisujući "prirodni poredak stvari", ili prirodni napredak bogatstva, prema kojemu poljoprivredna proizvodnja sela potiče ekonomski razvoj gradova. Taj proces odvija se putem trgovine između stanovnika grada i stanovnika sela, trgovine koja se sastoji od zamjene sirovih proizvoda sela za prerađene i manufakturne proizvode grada, izravno ili uz posredovanje novca (Smith, 2007, 377). Selo tako "opskrbljuje grad životnim potrepštinama i sirovinama [nužnim] za manufakturu", a grad je pritom "stalni sajam ili tržište na koje dolaze stanovnici sela da zamijene svoje sirove proizvode za prerađene proizvode" (*ibid.*, 377, 379). Za Smitha, prirodni poredak stvari stoga predstavlja idealni ekonomski razvoj društva prema kojemu poljoprivreda sela postupno potpomaže razvoj manufaktura i prerađenih proizvoda u gradovima, što zatim postupno podupire razvoj vanjske trgovine gradova (*ibid.*, 380). Međutim, Smith tvrdi da je ovaj prirodni tijek stvari bio potpuno izokrenut u svim modernim državama Europe, i to tako što su vanjska trgovina i manufakturna proizvodnja gradova postale uzrok ekonomskog razvoja i razvitka poljodjelstva na selu, obrnuvši tako prirodni poredak stvari: "Običaji i navike koje je uvela priroda prvobitne vlade europskih modernih država i koji su ostali pošto su se te vlade izmijenile, nužno su prisilili europske moderne države u taj neprirodni i retrogradni poredak" (Smith, 2007: 381).²⁶

Pod običajima i navikama prvobitnih europskih vlada Smith misli na zastarjele zakone o zemljišnom posjedovanju i nasljedstvu koji su obilježavali alodijalni ustroj društva predfeudalnog razdoblja. Odnosno, kako bi se zemlja zadržala u vlasništvu velikih zemljoposjednika, uspostavio se zakon o prvorodstvu, a s njime i neotuđivo nasljedstvo, tako da je zemlja uvijek ostajala unutar obitelji. Međutim, ovakvi zakoni i običaji s vremenom su kočili ekonomski napredak društva jer bogati nasljednici nisu obrađivali svoju zemlju ili su je obrađivali loše, dakle neproaktivno (Smith, 2007: 383). Razlog za to Smith je vidio u velikom bogatstvu veleposjednika koji nisu bili pretjerano zainteresirani za poboljšanje zemlje, te nisu bili sposobni za pažnju "prema malim uštedama i dobitcima" koji će zemlju učiniti profitabilnijom (*ibid.*, 385).

Iako veleposjednici nisu bili sposobni produktivno iskoristiti svoju zemlju, još se manja produktivnost mogla očekivati od kmetova koji su pod veleposjednicima tu zemlju održavali, kmetova koji su se nalazili u ropskom odnosu spram svojih gospodara. Naime, za kmetove se smatralo da su pripadali zemlji te su zajedno s njom mogli biti prodani. Osim toga, oni nisu mogli steći imovinu za sebe, a sve materijale za obradu zemlje pružao im je veleposjednik koji ih je ujedno i prehranjivao i uzdržavao (Smith, 2007: 386). Eksplicirajući zašto je takav ropski status kmetove činio neproaktivnim radnicima, Smith piše: "Čovjek koji ne može steći imovine ne može imati drugog interesa nego da jede što je moguće više, a da radi što je moguće manje. Kakav god rad on obavljao iznad onoga što je dovoljno da njime kupi svoje vlastito uzdržavanje, takav rad se može iz njega istisnuti samo nasiljem, a ne kakvim njegovim vlastitim interesom" (*ibid.*, 387). Dakle, čovjek koji ima prirodnu težnju unaprijediti svoje materijalne uvjete neće činiti ništa drugo doli održavati vlastitu egzistenciju ako ne može steći imovinu kojom bi te materijalne uvjete unaprijedio.

Budući da kmetovi nisu dovoljno produktivno obrađivali zemlju, a pritisci vanjske trgovine povećavali su svoje zahtjeve za proizvodnjom na selu, s vremenom su

²⁶ U hrvatskom izdanju djela koje citiram umjesto "retrogradni" stoji "nazadni".

se počele razvijati prve vrste feudalnog zakupništva koje su zakupnicima omogućile da obrađuju zemlju svojim vlastitim sredstvima uz plaćanje određene rente veleposjedniku čiju zemlju koriste. Međutim, uvjeti feudalnih zakupništava na početku su bili iznimno nesigurni i nestimulativni. Primjerice, zakupnici su mogli biti izbačeni sa zemlje u bilo kojem trenutku i bez ikakve odštete, zbog čega nisu mogli motivirati zakupnike da ulože vlastiti kapital u obrađivanje zemlje i dodatno ju obogate (Smith, 2007: 388-391). Ipak, s vremenom će doći do poboljšanja uvjeta zakupništva, i to pod utjecajem djelovanja trgovine manufakturama u gradovima. No da bi se razumio uzročno-posljedični mehanizam manufakturne trgovine gradova na razvoj povoljnijih uvjeta feudalnog zakupništva, potrebno je preispitati način na koji je najprije došlo do razvoja manufakturne trgovine i, posljedično, slobode pojedinaca u gradovima.

Kako su stanovnici gradova stekli svoju slobodu

Povijest društvenih promjena često započinje naizgled malim događajima koji, iako neprimjetni u trenutku, s vremenom donose revolucionarne posljedice. Prema Smithovoj interpretaciji, jedan takav događaj bilo je kraljevo oslobođenje određenih trgovaca i građana od pojedinačnih taksi i poreza u zamjenu za godišnju glavarinu koja se plaćala kralju pod kojim i na čijem prostoru su ti trgovci i građani trgovali.²⁷ Taj je događaj bio pogodan za sve stanovnike grada jer su ekonomske slobode pojedinačnih trgovaca i građana s vremenom prerasle u ekonomsku i političku slobodu čitavih gradova (Smith, 2007: 396). Kralj je, naime, građanima postupno dao slobodu upravljanja gradom, pod uvjetom da mu oni plaćaju fiksnu godišnju glavarinu, koja je bila oblik svojevrsnog nasljednog zakupa koji su građani dobili nad gradom. Ta se vrsta zakupa nad gradom zatim proširila na gotovo sve gradove na kraljevu teritoriju, a sam godišnji zakup bio se toliko ustalio da je postao praktički vječan. Tako su gradovi postupno postali tzv. slobodni gradovi, a u zamjenu za svoju slobodu kralju su plaćali godišnje poreze. Postupno je sloboda upravljanja koju su uživali gradovi dovela i do toga da su gradovi "bili uzdignuti u općinu ili korporaciju, uz povlasticu da imaju vlastite magistrate i gradsko vijeće, da donose statute za svoju vlastitu upravu", da grade vlastite bedeme te da imaju i vlastitu vojsku (*ibid.*, 396-397). Iako navedeni opis događaja objašnjava kako su gradovi stekli svoju slobodu, on ne objašnjava zašto su je mogli steći. Drugim riječima, zašto je kralj dao takvu slobodu gradovima? Zašto je on dopustio da se izgradi "neka vrsta neovisnih republika" unutar njegovog vlastitog teritorija (Smith, 2007: 398)?

Za odgovor na to pitanje Smith je, čini se, pronašao dio inspiracije u Machiavelliju, kojeg i spominje na stranicama istog poglavlja.²⁸ Neovisno o Smithovoj inspiraciji Machiavellijem, čijim dokazivanjem se ovaj rad ne bavi, između ideja dvojice autora mogu se i smiju povući neke paralele. Konkretno, kao što je za razumijevanje Machiavellijeva *Vladara* važno preispitati odnose između vladara, puka i velikaša, tako je i za razumijevanje Smithove interpretacije uspona i napretka gradova ključno preispitati odnose između kralja, građana i lordova (ili veleposjednika). Na-

²⁷ Smith se u ovom opisu događaja prvenstveno služi primjerom Engleske, iako nije na nju ograničen (Smith, 2007: 395, 397). Više detalja o drugim dijelovima Europe, poput specifičnosti slučaja tadašnje Njemačke, Smith iznosi u *Predavanjima*. O tome više piše i Haakonssen u sedmom poglavlju knjige *The Science of a Legislator* (1981).

²⁸ Govoreći o načinu na koji su manufakture bile uvedene u različite zemlje i gradove, Smith se referira na "jednog od Machiavellijevih heroja", Castrucija Castracanja, koji je iz grada Luce protjerao neke trgovačke obitelji u Veneciju, koja ih je objeručke prihvatila (Smith, 2007: 402).

ime, Smith objašnjava kako su "lordovi prezirali građane koje su smatrali ne samo kao pripadnike drugog reda ljudi, već kao gomilu oslobođenih robova, gotovo za drukčije ljude nego što su oni. Bogatstvo građana je uvijek izazivalo njihovu zavist i mržnju" (Smith, 2007: 398). Građani su, pak, "mrzili i bojali se lordova.²⁹ Kralj je također mrzio i bojao se lordova, dok nije imao nikakva razloga ni da mrzi ni da se boji građana, iako ih je možda prezirao. Prema tome, zajednički interes navodio je građane da potpomažu kralja, a kralja da potpomaže građane protiv lordova. Građani su bili neprijatelji kraljevih neprijatelja, pa je bilo u kraljevu interesu da učini građane, koliko god je to mogao, sigurnima i neovisnima o tim neprijateljima" (*ibid.*, 398).³⁰ Zanimljivo je da Smith priznaje kako je kralj, iako za to nije imao razloga, možda i prezirao građane. Time Smith očigledno implicira da kralj građanima nije dao slobodu sa zadovoljstvom, već da je na to bio primoran zbog relativno većeg straha i prijezira koje su kod njega izazivali lordovi. K tome, kralj je od građana nešto mogao i dobiti, barem ubiranjem poreza, dok je u odnosu s lordovima gotovo nužno morao gubiti, jer su lordovi građane "svakom prilikom pljačkali bez milosrđa ili grižnje savjesti", što znači da su posredno pljačkali kralja koji je od građana ubirao glavarinu (Smith, 2007: 398).

Osim ekonomskih motiva kralja, svoju su ulogu odigrali i njegovi politički motivi. Naime, budući da su lordovi gledali kako će umanjiti moć i vlast kralja, odnosno kako će uvećati svoju moć i vlast, kralj ih je morao smatrati neprijateljima. S druge strane, jedino što su građani htjeli bila je sloboda, shvaćena prvenstveno ekonomski, a zatim politički. Zbog toga je kralj gradovima odobravao vlastite suce, samoupravu te izgradnju infrastrukture za obranu. Tako je kralj građanima "dao sva sredstva sigurnosti i neovisnosti o plemićima, koja su bila u njegovoj moći da ih podijeli", čime ih je učinio svojim vjernim saveznicima (Smith, 2007: 398-399).³¹ S obzirom na to, može se zaključiti da je rast ekonomske moći gradova s vremenom kralja učinio ovisnim o prihodima koje je dobivao od gradova, a to povećanje ovisnosti kralja o prihodima gradova značilo je smanjenje ovisnosti gradova i građana o kralju, odnosno povećanje njihove političke moći i autonomije. Zašto je ovo važno? Zato što je novostečena sloboda i politička autonomija stanovnika gradova bila u oštrm kontrastu sa nepromijenjenim statusom ropstva kod stanovnika sela: "Tako su u gradovima ustanovljeni red i dobra vlada, a zajedno s njima sloboda i sigurnost pojedinaca, u vrijeme kad su uživaoci zemlje na selu bili izloženi nasilju svake vrste" (Smith, 2007: 400).

²⁹ Smith kaže da u vrijeme feudalizma "vladar nijedne zemlje u Europi nije bio u stanju štiti na cijelom području svojih zemalja slabije svoje podanike od tlačenja velikih lordova", te nastavlja da su "oni koje zakon nije mogao zaštititi i koji nisu bili dovoljno jaki da se sami brane bili prisiljeni ili da uteku zaštiti nekog velikog lorda, a da je dobiju morali su postati njegovi robovi ili vazali, ili da sklope savez za međusobnu obranu i zajedničku zaštitu" (Smith, 2007: 398). Kao pojedinci, stanovnici gradova i zamaka nisu se mogli sami braniti, no sklapanjem saveza o međusobnoj obrani i zaštiti sa svojim susjedima oni su se mogli samostalno obraniti od vanjskih neprijatelja.

³⁰ Usporedimo ove Smithove rečenice s Machiavellijevim iskazima u poglavlju *Vladara* o građanskom principatu: "U svakom se gradu, doista, nalaze dvije različite težnje, jer narod [puk] ne želi da mu se zapovijeda i da ga tlače velikaši, dok velikaši žele vladati i tlačiti narod [puk] ... Onaj koji postane vladar uz pomoć naroda [puka] mora sačuvati njegovo prijateljstvo, što će mu biti lako jer narod [puk] ne traži ništa drugo osim da ne bude tlačen" (Machiavelli, 2020: 81-82).

³¹ U zaoštrenoj verziji, "vladari koji su živjeli u najlošijim odnosima sa svojim barunima izgleda da su zbog toga bili najliberalniji u davanju svojim gradovima pogodnosti te vrste" (Smith, 2007: 399). Smith na ovom mjestu navodi primjere takvih vladara u Engleskoj (Ivan Bez Zemlje) i Francuskoj (Filip I. i njegov sin Luj VI. Debeli).

Prisjetimo se da zbog njihovog ropskog statusa seoski kmetovi nisu imali mogućnost stjecanja vlasništva za sebe, a time niti mogućnost da unaprjeđuju svoje materijalne uvjete, sukladno svojoj prirodnoj težnji. Bilo kakav višak proizvoda zemlje koji bi oni proizveli i potajice uzeli za sebe, izložio bi ih nasilju i otimačini veleposjednika ukoliko bi on za to saznao. Radi takvih nepovoljnih uvjeta života na selu, stanovnici sela su s vremenom počeli migrirati u gradove kao nova utočišta slobode u kojima će moći zadovoljiti svoju prirodnu težnju i slobodno raspolagati proizvodima svog rada. Drugim riječima, ekonomska sloboda i pravo na stjecanje vlasništva stanovnika gradova bili su među ključnim pokretačima društvenih migracija tog vremena.³² Uz to, prednosti migracije sa sela u gradove nisu bile samo ekonomske, već i političke. Naime, ne samo da su gradovi postali privremena ekonomska utočišta, već i izvori trajne slobode za kmetove.³³ Međutim, broj kmetova koji su se bijegom u grad oslobodili svojih gospodara nije mogao biti velik, što znači da je feudalna nesloboda i dalje bila opće stanje stvari kod stanovnika sela. Osim što su lordovi ili veleposjednici svoje kmetove nastojali zadržati u čvrstim okovima feudalnog ropstva, važniji razlog za prevlast feudalne hijerarhije na selu bila je ekonomska oskudica.

Ekonomski napredak sela: uloga luksuza i manufakturne trgovine u raspadu feudalizma i nastanku trgovinskog društva

Prethodno opisani disparitet između slobode ostvarene u gradovima i nepromijenjenog feudalnog poretka na selima primarno je bio posljedica ekonomskih nejednakosti na selu, nejednakosti koje su proizlazile iz stanja neimaštine kmetova i zakupnika u odnosu na veliko bogatstvo veleposjednika. No, trgovina gradova postupno je ipak pridonijela ekonomskom unapređenju sela, i to na tri načina. Prvo, pružanjem tržišta za sirovi proizvod sela, prvenstveno onih sela koja su se nalazila u neposrednoj blizini gradova, dakle kojima su troškovi transporta sirovih dobara bili manji. Drugo, i važnije, stanovnici gradova (ponajprije trgovci) su svojim novostečenim bogatstvom počeli kupovati neobrađena zemljišta na selima kako bi se od njih dodatno obogatili.³⁴ Treće, trgovina i manufakture gradova dovele su do unapređenja sela tako što su "uvele red i dobru upravu, a s njima i slobodu i sigurnost pojedinaca među stanovnike sela" koji su dotad živjeli u "ropskoj ovisnosti o svojim pretpostavljenima" (Smith, 2007: 406). Ovaj treći način na koji je došlo do unapređenja i liberalizacije sela važan je za razumijevanje raspada feudalne hijerarhije i razvoja modernog trgovinskog društva. Zbog toga mu je potrebno posvetiti posebnu pozornost.

³² Objašnjavajući važnost te mogućnosti stjecanja za čovjeka tog vremena, Smith kaže: "Naprotiv, kad su sigurni da će uživati plodove svoga rada, [ljudi] ih prirodno iskorištavaju da poprave svoj položaj i da steknu ne samo potrebitosti, već i udobnosti i raskoši života. Prema tome, ona radinost, koja teži za nečim više nego što je nužno [za] uzdržavanje, ostvarila se u gradovima mnogo prije nego što su je općenito prihvatili uživaoci zemlje" (Smith, 2007: 400).

³³ "U to je vrijeme zakon bio tako obziran prema stanovnicima grada i tako željan da umanjí vlast lordova nad stanovnicima sela da je poljodjelac bio zauvijek slobodan ako se mogao sakriti u gradu od progona svog lorda za godinu dana. Prema tome, svaki kapital koji se akumulirao u rukama marljivog dijela stanovnika sela prirodno se sklanjao u grad, kao u jedino utočište, gdje je mogao biti siguran za čovjeka koji ga je stekao" (Smith, 2007: 400).

³⁴ Pritom su trgovci obično bili bolji od veleposjednika u poboljšavanju zemlje. To je zato što su trgovci, za razliku od seoskih veleposjednika, navikli pametno ulagati i očekivati povrat na svoja ulaganja, zahvaljujući navikama štednje i pažljivog korištenja kapitala (Smith, 2007: 405-406).

Prisjetimo se, najprije, da za vrijeme alodijalnog ustroja društva, u područjima s nerazvijenom vanjskom trgovinom, te nerazvijenom domaćom trgovinom i manufakturnom proizvodnjom, seoski veleposjednici nisu imali nikakva načina da potroše proizvode svojih zemljišta povrh uzdržavanja sebe i svojih slugu. To razdoblje alodijalnog i kasnije feudalnog siromaštva na selu bilo je, takoreći, slično stanju i vremenu pastirskih društava. Jer čak i kada bi veleposjednik imao stotine ili tisuću robova pod sobom, on ne bi imao drugog načina da potroši eventualni višak proizvoda svoje zemlje nego na uzdržavanje tih ljudi. Veleposjednik je njima bio zakonodavac, sudac i vođa (Smith, 2007: 406-408).³⁵

Stanje stvari nije bilo ništa bolje ni s razvojem kasnijeg feudalizma, dakle ni kod onih zakupnika koji su održavali zemlju veleposjednika. Ti su zakupnici, iako više nisu bili kmetovi, obrađivali zemlju veleposjednika pod takvim uvjetima da su i dalje materijalno ovisili o (rijetkoj) velikodušnosti svojih uzdržavatelja. Previsoka renta koju su plaćali veleposjednicima za zemlju te pravna nesigurnost zakupa, radi koje su u svakom trenutku mogli neopravdano ostati bez tog zakupa, činili su to stanje stvari i dalje iznimno nepovoljnim za obrađivanje zemlje. Iako je uvođenje feudalnog prava bio pokušaj da se ograniči moć alodijalnih veleposjednika, odnosno velikih slobodnih lordova koji su svoju moć temeljili na alodijalnom pravu, taj je pokušaj ograničavanja moći bio jalov. Veleposjednici ili lordovi su tako za vrijeme feudalizma još uvijek bili premoćni, zbog čega su nastavili voditi ratove kako su htjeli, kako međusobno tako i protiv kralja, a sela su još uvijek bila nezaštićena poprišta nasilja, pljački i nereda (Smith, 2007: 409). Što je onda uspjelo promijeniti opisano stanje stvari i srušiti ustaljenu vlast veleposjednika? Što je, prema uvriježenoj interpretaciji Smitha, zadalo taj konačan udarac feudalnoj strukturi društva te omogućilo promjene koje su u konačnici proizvele moderno europsko društvo?

Bila su to, tvrdi se, manufakturna i luksuzna dobra,³⁶ produkti mehanizama vanjske trgovine i manufaktura u gradovima te proizvodni ishodi neprirodnog i retrogradnog ekonomskog poretka:

Ali ono što sva sila feudalnih ustanova nikada ne bi mogla ostvariti, učinilo je tiho i neosjetno djelovanje vanjske trgovine i manufaktura. One su postupno opskrebile veleposjednike nečim za što su mogli zamijeniti cijeli višak proizvoda svojih zemalja i što su oni mogli potrošiti sami a da to ne dijele ni sa svojim feudalnim zakupcima ni s vazalima. Izgleda da je u svako doba gospodare čovječanstva rukovodilo jedno načelo: sve za sebe, a ništa za druge ljude ... Možda za par dijamantnih kopči ili za nešto isto tako tašto i nekorisno, oni su zamijenili uzdržavanje ili, što je ista stvar, vrijednost uzdržavanja od tisuću ljudi kroz godinu dana, a njime i cjelokupnu važnost i vlast koju im je to uzdržavanje moglo dati (Smith, 2007: 409).

Na ovom mjestu treba pojasniti dvije stvari. Prvo, koje je podrijetlo tog luksuza koji je omogućio urušavanje feudalizma? Drugo, kako je izgledao mehanizam putem kojeg su trgovina i luksuz srušili vlast feudalnih veleposjednika? Što se tiče podrijetla luksuza, Hont ističe da luksuz svoje podrijetlo vuče iz nasljeđa antičkih

³⁵ Smith istim riječima opisuje tatarska pastirska društva kada kaže da je tatarski poglavica svojim podanicima bio "nužno i njihov vojskovođa i njihov sudac", što je bio "nužni učinak nadmoćnosti njegova bogatstva" (2007: 686-687). U tom smislu, alodijalni i feudalni oblici društva mogu se shvatiti kao svojevrсни amalgami pastirskog, poljoprivrednog, pa čak i trgovinskog tipa društva.

³⁶ Smithovu naraciju o luksuzu kao uzročniku pada feudalizma iznosi i podrobno razlaže Hont, koji kaže da je kontinuirana opskrba luksuznim dobrima postupno uništila feudalnu elitu (2009: 166).

poredaka i trgovinskih puteva nastalih za vrijeme prve trgovinske faze europskog društva. Međutim, dok su trgovina i luksuz u prvoj trgovinskoj fazi pridonijeli propasti antičkih trgovačkih društava, u drugom ciklusu razvoja europskog društva oni su omogućili pad feudalizma i stvaranje modernog trgovinskog društva te njemu pripadajućih sloboda. Različite ishode dviju trgovinskih faza pritom možemo pripisati činjenici da su antički poredci prve trgovinske faze bili izolirani slučajevi razvijenih trgovačkih društava, koja su bila ranjiva na ratnička i nerazvijena društva kojima su bila okružena. S druge strane, druga trgovinska faza odvila se u većem dijelu Europe istovremeno, pridonijevši tako stvaranju modernog europskog društva zasnovanog na trgovini (Hont, 2009: 166-167).

Što se tiče mehanizma djelovanja luksuza u stvaranju modernog društva, istaknuto je već da su veleposjednici zamijenili (prodali) svu svoju moć i vlast kako bi posjedovali luksuzne predmete. No koje su bile neposredne posljedice njihove kupovine luksuza? Prije svega, kupovina luksuznih dobara povećala je osobne rashode veleposjednika. Oni su zbog toga postupno smanjivali broj vazala na svojoj zemlji kako bi smanjili rashode koji su odlazili na uzdržavanje tih vazala, odnosno kako bi povećali svoje prihode za kupovinu luksuza. Postupno su otpustili sve svoje vazale, a isti uzrok ih je natjerao da otpuste sve feudalne zakupnike osim onog broja zakupnika nužnog za obrađivanje zemlje. Nakon što su otpustili nepotreban dio zakupnika, od preostalog su broja zakupnika zahtijevali da plate punu vrijednost zakupa. Tako su veleposjednici smanjili broj usta koja su morali hraniti, a povećali višak proizvoda zemlje koji su dobivali samo za sebe, dakle prihode od zemlje koji su koristili za kupovinu luksuznih dobara koja su nudili trgovci i manufakturisti gradova (Smith, 2007: 410-411). Prema tome, iako veleposjednici nisu imali ni sklonosti ni sposobnosti za produktivno korištenje zemlje, težnja za luksuznim dobrima natjerala ih je da postojeću zemljišnu proizvodnju učine efikasnijom.

Međutim, niti to im nije bilo dovoljno, pa su veleposjednici postupno počeli povećavati cijenu zakupa (rentu), unatoč lošim uvjetima pod kojima su taj zakup davali. Problem je nastao kada je neki veleposjednik rentu htio podignuti iznad onoga što je njegova zemlja mogla pružiti, u smislu proizvoda koji su se obradom zemlje mogli dobiti, barem prema tadašnjem stanju zemlje i načinu obrađivanja. Jedini način na koji su zakupnici mogli pristati na takvu visoku cijenu zakupa bio je uz uvjet da im se zemlja iznajmi na duži niz godina, što bi im dalo dovoljno vremena da unaprijede obrađivanje zemlje i izvuku neki profit za sebe. Iako veleposjednici nikada ne bi pristali na ovakav sporazum sa zakupnicima u ranijim stadijima feudalizma, "skupa taština privoljela je vlasnika zemlje da prihvati taj uvjet i odatle potječu dugotrajni zakupni ugovori" (Smith, 2007: 411). Zakupnici koji su sklopili te dugotrajne zakupne ugovore sada su po prvi put mogli steći djelić bogatstva za sebe, čime su postali praktički neovisni o veleposjednicima.³⁷ Veleposjednici tako više nisu mogli od zakupnika očekivati ništa više dužnosti i obveza povrh onih navedenih u dugotrajnim zakupnim ugovorima. Novostečena neovisnost tih zakupnika značila je da su svi vazali bili otpušteni te da su svi kmetovi bili oslobođeni, čime su veleposjednici napokon predali svu svoju moć i vlast. Na taj su način veleposjednici prestali biti zakonodavci i suci unutar svojih posjeda, a vlast je sada bila uređena izvanjski.

³⁷ Ovdje se, takoreći, radilo o tome da su zakupnici dobili mogućnost steći privatno vlasništvo unutar privatnog vlasništva (zemlje) veleposjednika. Paradoksalno je, međutim, to što su tu predaju vlasništva veleposjednici izvršili dobrovoljno, što se jedino može objasniti činjenicom da pojedinci generalno nisu svjesni konačnih društvenih posljedica svog pojedinačnog djelovanja.

Smithovim riječima, sklapanjem dugotrajnih zakupnih ugovora veleposjednici su "prodali svoje pravo po krvi" za "nakit i trice", dakle više "igračke za djecu nego ozbiljne težnje ljudi" (Smith, 2007: 411).

U potrazi za stvarnim uzrokom raspada feudalizma i nastanka modernog trgovinskog društva

Sve za sebe, a ništa druge za ljude

Čini se, dakle, da je luksuz bio uzrok raspada feudalizma i nastanka modernog trgovinskog društva. Dijamantne kopče, nakit, tkanine i sav taj luksuz polako su, ali sigurno, nagrizli temelje feudalnog poretka. Veleposjednici, opsjednuti luksuznim predmetima, napustili su stare dužnosti i izgubili moć koja ih je nekoć definirala. No, je li zaista bilo tako jednostavno? Je li zaista luksuz, kao takav, zaslužan za urušavanje starog feudalnog poretka i nastanak novog društva zasnovanog na trgovini? Ili je možda moguće da se uzrok promjena krije negdje dublje?

Da bismo istražili tu misao, potrebno se vratiti na Smithov iskaz u kojemu on tvrdi da su manufakturna i luksuzna dobra omogućila veleposjednicima da zamijene uzdržavanje svojih vazala za predmete koji su pripadali isključivo njima:

Ali ono što sva sila feudalnih ustanova nikada ne bi mogla ostvariti, učinilo je tiho i neosjetno djelovanje vanjske trgovine i manufakturna. One su postupno opskrebile veleposjednike nečim za što su mogli zamijeniti cijeli višak proizvoda svojih zemalja i što su oni mogli potrošiti sami a da to ne dijele ni sa svojim feudalnim zakupcima ni s vazalima. *Izgleda da je u svako doba gospodare čovječanstva rukovodilo jedno načelo: sve za sebe, a ništa za druge ljude ...* Možda za par dijamantnih kopči ili za nešto isto tako tašto i nekorisno, oni su zamijenili uzdržavanje ili, što je ista stvar, vrijednost uzdržavanja od tisuću ljudi kroz godinu dana, a njime i cjelokupnu važnost i vlast koju im je to uzdržavanje moglo dati (Smith, 2007: 409).

Na prvi pogled, Smithova analiza potvrđuje tvrdnju da je luksuz bio glavni krivac – on omogućuje veleposjednicima da viškove zemljišne proizvodnje zamijene za luksuzne predmete, što posljedično dovodi do oslobađanja kmetova i ekonomskog razvoja sela. No, ako pogledamo pažljivije, što se zaista ovdje događa? Jesu li zaista dijamantne kopče i ostala luksuzna dobra bili ti koji su srušili feudalizam, ili je Smithova misao o "načelu" koje rukovodi "gospodare čovječanstva" da traže "sve za sebe, a ništa za druge ljude" trag prema pravom uzroku – ljudskoj sebičnosti, kanaliziranoj u obliku oslobođenog ekonomskog interesa?

Smithov citat, smatram, otkriva dublju refleksiju: luksuz je bio samo sredstvo, sredstvo putem kojeg se kanalizirala ljudska priroda. Težnja za unapređenjem vlastitih materijalnih uvjeta uključuje i posjedovanje luksuza, koji je u zaoštrenoj verziji ništa drugo doli simboličko izražavanje ekonomske nadmoći – kupovne nadmoći – nad drugim ljudima. U osnovi, stoga, nije luksuz izazvao transformaciju feudalnog društva u trgovinsko, već je to ljudska priroda. U ovom slučaju, ljudska taština. Luksuz je, stoga, veleposjednicima samo pružio priliku da zadovolje taj dio čovjekove prirode i time dobrovoljno prodaju svoju društvenu moć – moć uzdržavanja drugih ljudi – za osjećaj prestiža. To je, u konačnici, bilo ono što je pokrenulo proces urušavanja feudalizma i stvaranja trgovinskog društva.

U skladu s tim, uvid koji proizlazi iz Smithovog citata nije toliko vezan uz veleposjednike kao pojedince, već se odnosi na dublju strukturu koja ih nadilazi. Kada Smith govori o "gospodarima čovječanstva" vođenima načelom "sve za sebe, a ništa

za druge ljude", čini se na prvu da opisuje same veleposjednike i njihove postupke. Međutim, detaljnijim promatranjem možemo zaključiti da su ti "gospodari" zapravo manifestacija ljudske prirode koja se izražava kroz sebičnost, taštinu i težnju za osobnim stjecanjem. Sebičnost je ta koja upravlja djelovanjem i izborima veleposjednika; ona je pravi "gospodar" koji ih navodi da zamijene vlast i uzdržavanje nad drugim ljudima za individualno uživanje u luksuznim predmetima. Veleposjednici, stoga, nisu bili vođeni racionalnom procjenom onoga što bi bilo korisno za njihov društveni status, već su nesvjesno podlegli temeljnim porivima ljudske prirode koja zahtijeva ispunjenje osobnih želja i taština.

A načelo "sve za sebe, a ništa za druge ljude" pritom karakterizira temeljnu težnju za stjecanjem koja se nije mogla kanalizirati unutar ograničenih okvira feudalnog poretka. Ona je, takoreći, proizvela novi trgovinski poredak unutar kojega se može zadovoljiti. U feudalizmu, sjetimo se, sustav društvenih obveza bio je strukturiran na način da su individualne težnje bile ograničavane obvezama prema drugima (kmeta prema veleposjedniku, veleposjednika prema kralju), čime se stvarao zatvoreni sustav uzajamne ovisnosti. Međutim, kada su veleposjednicima postala dostupna luksuzna dobra koja su mogli posjedovati samo oni, omogućeno im je novo izražavanje te sebične težnje – izražavanje kroz simboličke predmete koji im nisu bili tek sredstvo potrošnje, već novi oblik moći koji se ogledao u prestižu i ekskluzivnosti. Na taj način, načelo sebičnosti nije osobina specifična samo za veleposjednike, već predstavlja univerzalni poriv u ljudskoj prirodi koji nadilazi društvene klase i povijesne okolnosti. Prema tome, Smith nam ovdje otkriva da su stvarni gospodari čovječanstva, oni koji ga pokreću i oblikuju, u konačnici naši unutarnji porivi, usmjereni na osobno bogaćenje i dominaciju.

Ako se ponovno osvrnemo na Smithovu interpretaciju pada antičkih poredaka, stare Grčke i antičkog Rima, pronalazimo upečatljive paralele s njegovim viđenjem propasti feudalizma. Oba društva, prema Smithu, navodno je potkopao luksuz. Jedno je bilo trgovačko, a drugo feudalno. No, luksuz ni ondje nije bio korijenski uzrok, već kanal kroz koji se ljudska priroda manifestirala. U slučaju antičkih poredaka, luksuz se često prikazuje kao onaj koji je potkopao duh građanske dužnosti i vojničke hrabrosti, zamjenjujući ih udobnošću i samozadovoljstvom. No pravi katalizator ležao je dublje: u ljudskoj prirodi koja se očitovala kao sklonost udobnosti, trgovini i svim pogodnostima koje one donose, a nasuprot tome, bio je odmak od ratovanja i čvrstoće koja je održavala ta društva. Luksuz je bio vanjski izraz tog pomaka. Pad antičkih trgovačkih društava stoga odražava isti temeljni uzrok: reorijentaciju vrijednosti vođenu prirodnom ljudskom težnjom za materijalnom udobnošću, koja je dovela do erozije militarističkih i zajedničkih temelja na kojima su ona počivala.

Prepoznajući ovaj obrazac djelovanja ljudske prirode, postaje jasno zašto je ključno ispitati uvriježenu interpretaciju Smithove tvrdnje da je luksuz uzrok pada tih poredaka (Hont, 2009: 166). Luksuz je kanal za jednu intrinzičniju silu: ljudsku prirodu. U oba slučaja, i u antičkim i u feudalnim društvima, nisu luksuzni predmeti oni koji su donijeli propast, već načini na koje su ti predmeti omogućili izražavanje želja ljudske prirode, mijenjajući tako društvene vrijednosti. Ljudska priroda, sa svojim nezasitnim tragom za unapređenjem materijalnih uvjeta, za udobnošću, za lakoćom i za moći, predstavlja nit koja povezuje pad antičkih civilizacija s padom feudalizma i nastankom trgovinskog društva. Ta prirodna težnja za poboljšanjem životnih uvjeta – koja, kako Smith primjećuje, drži "industriju čovječanstva u kontinuiranoj kretnji" – stalno je prisutna i u osnovi vodi transformaciju društava kroz

povijest (Smith, 2002: 214). Luksuz je, stoga, samo jedan od oblika kroz koji se ta težnja manifestira, ali on nije uzrok te kretnje.

Zaključno, treba istaknuti da je ljudska težnja za unapređenjem materijalnih uvjeta bila prisutna u svim fazama povijesti, od primitivnih zajednica do feudalnih društava. No, upravo je u trgovinskoj fazi društvenog razvoja ta težnja pronašla svoje najpotpunije izražavanje. Trgovinsko društvo, koje je nastalo raspadom feudalizma, pružilo je infrastrukturu i ideološki okvir u kojem je težnja za osobnim stjecanjem mogla doseći svoju kulminaciju. Za razliku od feudalnog poretka, u kojem su materijalni uvjeti bili strogo vezani uz zemljišne posjede i uzajamne društvene obveze, trgovinsko društvo oslobodilo je pojedinca da ostvaruje svoje ekonomske interese unutar tržišta. Uz to, u trgovinskom društvu, ekonomski rast i individualno stjecanje postali su ne samo prihvaćeni, već i ohrabreni. Vrijednosti koje ga definiraju – težnja za povećanjem produktivnosti, razmjenom i akumulacijom kapitala – ujedno su i manifestacije temeljne ljudske želje za boljim uvjetima života. Ono što je trgovinsku fazu društvenog razvoja učinilo jedinstvenom jest to da ona nije ograničila čovjekovu težnju za unapređenjem materijalnih uvjeta samo na društvenu elitu, već je priliku za njezino zadovoljenje dala i širim društvenim slojevima. Osim toga, trgovinsko društvo neprestano proširuje horizonte potrošnje i proizvodnje, otvarajući nove načine zadovoljavanja ljudskih potreba i želja, od osnovnih do luksuznih. Dakle, trgovinska faza omogućila je čovjeku da dodatno razvija i zadovoljava svoje materijalne potrebe, stvarajući društvo u kojem ne postoji konačni cilj – osim, daka-ko, konstantnog unapređenja čovjekovih materijalnih uvjeta.

Zasade modernog trgovinskog društva

Što Smith, zapravo, postiže u trećoj knjizi *Bogatstva naroda*? U suštini, on sažima dobar dio ne samo svoje teorije povijesti, već i svoje političko-ekonomske teorije općenito, pa čak i svoje moralne filozofije. To je posebno vidljivo u iskazu pred kraj treće knjige, gdje Smith uspostavlja intrigantan odnos između čovjekove prirode i političko-ekonomskih implikacija posjedovanja luksuza. Naime, Smith napominje da su dijamantne kopče koje su kupovali veleposjednici, kopče koje možemo shvatiti kao sinonim za luksuzna (i neposredno nekorisna) dobra općenito, "imale biti sasvim njihove i nijedno drugo ljudsko stvorenje nije moglo imati nikakav udio u njima" (Smith, 2007: 409). Dok su veleposjednici svoje prethodno bogatstvo, utemeljeno na zemljišnim sirovinama, morali dijeliti s ljudima koje su uzdržavali, odnosno trošiti ga na njihovo uzdržavanje, luksuz je mogao i morao biti sasvim njihov. Također, Smith na istoj stranici ponavlja svoju prethodnu tvrdnju govoreći da su veleposjednici "postupno zamijenili svu svoju moć i vlast" za zadovoljenje "najdjetinjastije, najniže i najobičnije od svih taština" (*ibid.*, 409). Podsjetimo se da su veleposjednici (lordovi) bili i suci i vojskovođe kmetovima, što je bio nužan učinak materijalne ovisnosti kmetova o veleposjednicima. Taj odnos ekonomske ovisnosti jednih o drugima počeo se raspadati onda kada su veleposjednici počeli mijenjati moć uzdržavanja drugih ljudi za moć kupovanja manufakturnih dobara iliti kupovnu moć. Drugim riječima, luksuz je aktivirao taštinu bogatih veleposjednika, taštinu zbog koje su oni dobrovoljno predali (iliti prodali) svu moć i vlast koju su imali nad svojim podanicima.

Međutim, dano objašnjenje može i mora ići dublje. Naime, što su uopće veleposjednici morali vidjeti u luksuzu da bi se radi njega odrekli čitave svoje moći i vlasti? Što se krije iza te "najdjetinjastije, najniže i najobičnije od svih taština"? Zašto čovjek

želi unaprijediti svoje materijalne uvjete, zašto je tašt i sebičan, te što točno on dobiva (ili misli da dobiva) gomilanjem bogatstva i luksuza?

Opisujući izvore ljudske ambicije i klasne razlike među ljudima u *Teoriji moralnih osjećaja*, Smith kaže da je svrha čovjekove težnje za unapređenjem vlastite materijalne pozicije ta da čovjek bude primijećen, da mu se drugi obrate s pažnjom, simpatijom i odobravanjem:

Taština je ono što nas zanima, a ne olakšanje ili ugoda. No, taština je uvijek utemeljena na vjerovanju da smo predmet pažnje i odobravanja. Bogataš se ponosi svojim bogatstvom jer osjeća da ono prirodno privlači pažnju svijeta ... Kad razmišlja o tome, čini se da se njegovo srce širi i da bubri unutar njega, i on više voli svoje bogatstvo zbog toga nego zbog svih ostalih prednosti koje mu ono donosi (Smith, 2002: 61-62).

Smatram da se ovdje nameće jedan paradoksalan zaključak o Smithovom poimanju prirode čovjeka, a to je da se uzrok čovjekove sebičnosti nalazi u njegovoj društvenosti. Da ekspliciram, tek ulaskom u društvo i tek ulaskom u odnos s drugima čovjek može težiti k stjecanju bogatstva kao načinu na koji će ostvariti odobravanje i naklonost drugih ljudi.

S obzirom na to, mora se ustvrditi kao neosporno da je ljudska priroda – a ne luksuz – bila stvarni pokretač kidanja uske veze između pojedinačnog bogatstva i vlasti nad pojedincima. Ta uska veza bogatstva i vlasti, toliko karakteristična i sveprisutna u predmodernim stadijima društva, posredstvom djelovanja čovjekove prirode bila je prekinuta. Veleposjednici su na taj način "postali isto tako beznačajni kao i bilo koji imućni građanin ili trgovac u gradu. Na selu, kao i u gradu, uspostavljena je redovna uprava. Budući da nitko nije imao dovoljno moći da ometa djelovanje redovne uprave ni na selu ni u gradu, ona je uspostavljena i tu i tamo" (Smith, 2007: 411). Novonastalo moderno trgovinsko društvo bilo je određeno posve novim ekonomskim, pa tako i političkim odnosima. Međutim, iako je moderno društvo omogućilo stvaranje novog zajedničkog bogatstva (eng. *common stock*), ponajprije zahvaljujući uključivanju u ekonomiju velikog broja dotad iz ekonomije isključenih pojedinaca, ono nije nastalo kao rezultat dobrohotnih namjera ijednog od aktera u ovoj političko-ekonomskoj slagalici. Naprotiv, moderno trgovinsko društvo nastalo je kao posljedica toga da je svaki pojedinac u društvu slijedio vlastiti sebični interes:

Tako su dva različita reda ljudi koja nisu imala ni najmanju namjeru služiti javnosti, ostvarila revoluciju koja je od najveće važnosti za opće dobro. Zadovoljenje najdjetinjastije taštine bila je jedina pobuda veleposjednika. Manje smiješni su trgovci i ruktovrci koji su radili samo sa stajališta svog vlastitog interesa i slijedeći svoj kramarski princip da obrću novac gdje god se novac može zaraditi. Ni veleposjednici, ni trgovci, ni ruktovrci nisu znali ni predviđali tu veliku revoluciju koju je postupno uzrokovala ludost jednih i radinost drugih (Smith, 2007: 412).³⁸

Osim što je bilo nenamjeravana posljedica djelovanja ljudskog ekonomskog interesa, moderno trgovinsko društvo bilo je rezultat težnje svakog čovjeka da unaprijedi materijalne uvjete vlastitog života. Iako se u slučaju veleposjednika može činiti da je bila riječ o ludosti, sebični interes koji ih je vodio ka kupovini luksuza i predaji sve svoje moći i vlasti nije bio posve iracionalan. Kao što Smith potvrđuje, veleposjednici jednostavno nisu mogli znati posljedice svog pojedinačnog djelovanja, a

³⁸ U nastavku tog citata Smith kaže da umjesto "da budu posljedica, trgovina i manufakture su tako u najvećem dijelu Europe bile povod i uzrok poboljšanja i obrađivanja zemlje", pa i ovdje treba reći: ljudska priroda je bila uzrok, a trgovina i manufakture njezina sredstva.

kamoli posljedice zbira pojedinačnih djelovanja svih pojedinaca u društvu.³⁹ No, o kakvim je točno posljedicama ovdje riječ? Kakav je bio ishod te "revolucije" o kojoj Smith govori, te na koji je način ona bila od "najveće važnosti za opće dobro"?

Revolucija o kojoj Smith govori odnosi se na oslobađanje velikog dijela europskog društva od statusa potpune ekonomske ovisnosti o pojedincima u društvu, što je ujedno značilo i nastanak društva koje je bilo slobodnije i jednakije nego ijedno drugo društvo u europskoj povijesti, barem onakvoj kako je Smith razumije. To novo društvo stvorilo je jedinstven oblik ekonomske neovisnosti pojedinaca:

[Veleposjednik u trgovinskom društvu] obično pridonosi veoma malom broju [ljudi] samo mali iznos za uzdržavanje svakog od njih, možda deseti, mnogima ni stoti, a nekima ni tisućiti dio, čak ni desetstisućiti dio njihova cjelokupnog godišnjeg uzdržavanja. Prema tome, iako on pridonosi održavanju sviju njih, oni su svi više ili manje o njemu neovisni jer se obično svi mogu održavati i bez njega ... Svaki trgovac ili rukotvorac stječe svoje održavanje od zaposlenja koje mu ne daje jedna, već stotine ili tisuće različitih mušterija. Iako je on zbog toga u izvjesnoj mjeri njima obavezan, on nije sasvim ovisan ni o jednoj od tih mušterija (Smith, 2007: 410).

Kod Smitha je pritom bitna poanta da je u modernom društvu svaki čovjek *de facto* trgovac, i to prvenstveno trgovac svoga rada. Tu poantu on eksplicira u prvoj knjizi *Bogatstva naroda* gdje govori o razmjerima podjele rada u modernom društvu:

Kad se podjela rada jednom potpuno uvede, ostaje veoma malen dio potreba koje čovjek može podmiriti proizvodom vlastitog rada. On podmiruje mnogo veći dio svojih potreba zamjenjujući onaj višak proizvoda vlastitog rada koji prelazi i nadmašuje njegovu vlastitu potrošnju, za one dijelove proizvoda rada koji su mu potrebni od drugih ljudi. Na taj način svaki čovjek živi od zamjenjivanja i postaje na neki način trgovac, a društvo samo postaje ustvari trgovačko društvo (Smith, 2007: 59).

Međutim, trgovački karakter društva počiva na djelovanju tržišta koje okuplja veliki broj ljudi i omogućuje razmjenu velikog broja različitih dobara, pri čemu se mehanizmom razmjene čovjekova prirodna sebičnost transformira u oblik društvenosti koji je utemeljen na trgovini.⁴⁰ U tom smislu, tržište i trgovina "proizvode" društvenost među pojedincima tako što kanaliziraju čovjekove sebične strasti u – i dalje sebičan, ali za društvo pogodan – ekonomski interes.

S obzirom na navedeno, može se zaključiti da feudalno robovlasništvo i feudalni ekonomski sustav nisu bili kompatibilni s razvojem modernog trgovinskog društva jer su u srži negirali čovjekove sebične strasti, dakle njegov ekonomski interes. Kmetovi taj interes nisu mogli slijediti jer nisu imali svoje vlastito održavanje u svojim rukama. Prema tome, moderno trgovinsko društvo nije moglo nastati prije nego što je ukinut feudalni robovlasnički sustav, odnosno prije nego što je većem broju ljudi omogućeno da održavaju sami sebe i da slijede vlastiti ekonomski interes, svoju težnju za unapređenjem vlastite ekonomske pozicije, te da trguju svojim radom kako žele i time stvaraju trgovačko društvo. Međutim, kada bi argumentacija ovdje

³⁹ S obzirom na to, Smitha se popularno povezuje s metaforom nevidljive ruke, koja „vodi“ sebične pojedince u njihovu djelovanju te putem koje ta sebična djelovanja u konačnici postižu opće dobro. Međutim, iako logika nenamjeranih posljedica pojedinačnih djelovanja jest važna u Smithovoj teoriji povijesti, samu metaforu nevidljive ruke Smith je rijetko koristio (Grdešić, 2016: 91). O "mitu nevidljive ruke", kao obliku doktrinarne interpretacije Smithove teorije, opširnije piše Baletić (2004).

⁴⁰ Društenost utemeljena na trgovini u Smithovoj teoriji Hont (2010) izražava terminom "trgovinske društvenosti" (eng. *commercial sociability*).

stala, ona bi bila nepotpuna, jer bi zanemarila jedan vitalan dio Smithove političko-ekonomske teorije, dio bez kojeg se trgovinsko društvo ne može trajno održati.

Umjesto zaključka: uloga suverena u trgovinskom društvu

U trećoj knjizi *Bogatstva naroda*, opisujući posljedice pada moći i vlasti veleposjednika, Smith kaže: "Na selu, kao i u gradu, uspostavljena je redovna uprava. Budući da nitko nije imao dovoljno moći da ometa djelovanje redovne uprave ni na selu ni u gradu, ona je uspostavljena i tu i tamo" (Smith, 2007: 411). Redovna "uprava" je ovdje potencijalno varljiv prijevod Smithovih riječi,⁴¹ budući da na drugom mjestu, gdje Smith opisuje ustroj vlasti feudalnog društva, imamo ono što se čini kao precizniji prijevod: "Vlast vlade je bila i dalje, kao i prije, preslaba u glavi, a prejaka u nižim članovima, a pretjerana snaga nižih članova bila je uzrok slabosti glave" (Smith, 2007: 409).⁴² Taj novi oblik "redovne uprave" o kojemu Smith govori jest moderna europska država, koja nastaje paralelno s modernim trgovinskim društvom te koju Smith shvaća kao suverenu instancu vlasti u tom društvu. Iako se možda čini da je ova tvrdnja dana posve niotkuda, ona dobiva svoju potkrjepu ako se u obzir uzmu dvije stvari.

Prvo, sjetimo se da je u svom opisu retrogradnog poretka europskih društava Smith zapravo govorio o europskim modernim državama: "Vanjska trgovina nekih gradova europskih *modernih država*⁴³ uvela je sve njihove fine manufakture, ili one koje su bile prikladne za prodaju na udaljenim tržištima, a manufakture i vanjska trgovina zajedno su rodile glavno poboljšanje poljodjelstva" (Smith, 2007: 381). Drugo, kada govori o ulozi države, Smith govori o "dužnostima suverena" (Smith, 2012: 686). I u ovom slučaju hrvatsko izdanje *Bogatstva naroda* gdje se sadržava ne posve precizan prijevod tako što se "*sovereign*" prevodi kao "vladar" (Smith, 2007: 665). Potencijalna varljivost tog prijevoda je u tome što "vladara" može biti više, kao što je to bio slučaj u feudalnom dobu gdje je svaki veleposjednik ili lord na neki način bio vladar vlastitog područja. S druge strane, suveren je nužno jedan, iliti vladar među vladarima. S tim na umu, potrebno je razmotriti ono što Smith naziva dužnostima suverena (odnosno države) u modernom društvu.

Prva dužnost suverena je obrana društva od vanjskih neprijatelja iliti drugih nezavisnih društava. Upravo zbog ovoga, moderna – centralizirana – država nastaje paralelno s nastankom modernog trgovinskog društva, čime će ono izbjeći sudbinu antičkih trgovačkih društava.⁴⁴ Naime, centralizirana država, posredstvom poreza, raspolaže s dovoljno prihoda kojima može oformiti vojsku prikladnu za obranu od neprijateljskih društava u modernom dobu. Zašto je to bitno? Jer je moderno trgovinsko društvo sačinjeno od pojedinaca koji su primarno usmjereni na svoje ekonomske interese te su zbog toga nesposobni i nezainteresirani za ratovanje. Međutim, za ovaj problem Smith nudi dva, otprije nam poznata rješenja.

⁴¹ U izvorniku: "a regular government" (Smith, 2012: 408).

⁴² U izvorniku: "The authority of government still continued to be, as before, too weak in the head, and too strong in the inferior members; and the excessive strength of the inferior members was the cause of the weakness of the head" (Smith, 2012: 405).

⁴³ U izvorniku: "modern states of Europe" (Smith, 2012: 377).

⁴⁴ Ovdje se ponajprije misli na centralizaciju vlasti koju je proveo vladar u borbi protiv lordova, što je bilo prikazano u četvrtom poglavlju ovog rada. O procesu centralizacije vlasti u Europi tog vremena detaljnije piše Ivan Prpić, koji tvrdi da "proces ustanovljenja 'države kao takve' započinje u apsolutnoj monarhiji" (Prpić, 1987: 2121).

Prvo rješenje je da država prisili sve građane na nekakav oblik poluredovite vojne obuke i time oformi *narodnu miliciju*, po uzoru na stare Grke, a drugo je da plati građane i oformi *stajaću vojsku*, kao što je to bio slučaj u antičkom Rimu.⁴⁵ Razumljivo, Smith je skloniji drugom rješenju jer ono igra na ekonomski interes građana. Važnije, on prepoznaje da jedino država može spojiti taj privatni ekonomski interes s nužnošću obrane društva od neprijatelja: "Ali samo mudrost države [eng. *wisdom of the state*] može učiniti vojničko zvanje posebnim zanimanjem, odvojenim i posebnim od svih ostalih ... Samo mudrost države može učiniti da postane njegov interes da veći dio svog vremena žrtvuje tom posebnom zanimanju" (Smith, 2007: 674).

Druga dužnost suverena je zaštititi svakog pripadnika društva od nepravde ili nasilja bilo kojeg drugog pripadnika društva. Suveren to čini uspostavom pravosuđa, ali i uspostavom policijskog sustava koji će se brinuti da se zakoni poštuju (Smith, 2007: 684; 1982: 486). Genealogija tog sustava pravosuđa ukratko je prikazana u prvom poglavlju rada, gdje je istaknuto da je razvoj pravosudnog sustava pratio razvoj društva po stadijima. Važnost pravosudnog sustava Smith ističe na sljedeći način:

Trgovina i manufakture rijetko kad mogu dugo cvjetati u nekoj državi u kojoj ne postoji redovno dijeljenje pravde, u kojoj se narod ne osjeća sigurnim u posjedu svoje imovine, u kojoj se povjerenje u ugovore zakonom ne podupire, i u kojoj se ne smatra da će se državna vlast redovno upotrebljavati da se prisile na plaćanje dugova svi oni koji mogu platiti (Smith, 2007: 868).

Teško je pronaći drugo mjesto u *Bogatstvu naroda* na kojem Smith ovako jasno naznačuje da moderno trgovinsko društvo ne može opstati bez države kao suverene vlasti. Razlog za to je što država maksimizira ekonomsku slobodu i pravnu jednakost pojedinaca tako što uspostavlja sveobuhvatni pravni sustav kojim omogućava povjerenje u ugovore, sigurnost vlasništva te redovno i predvidljivo dijeljenje pravde. Prema tome, ako kažemo da djelovanja sebičnih pojedinaca u trgovinskom društvu usmjerava nevidljiva ruka, pri čemu se proizvodi društveno pozitivan ishod, onda moramo reći i da taj pozitivan ishod uvelike ovisi o "vidljivoj ruci" suve-

⁴⁵ Poglavlje "O rashodima za obranu" pete knjige sadržava intrigantan povijesno-teorijski prikaz razvoja ratovanja i uloge vojski u različitim stadijima i društvima povijesti. Iz tog se prikaza, između ostalog, mogu povući zanimljive paralele između Smithove i Machiavellijeve tipologije vojski. Očigledno je iz Smithovih referenci da je čitao Machiavellija, i čini se da je spram Firentinca zauzeo suprotan stav o tome koja je vojska bolja i zašto. Štoviše, na jednom se mjestu čini kao da Smith odgovara na Machiavellijevu kritiku plaćeničkih vojski kao beskorisnih i opasnih za slobodu (Machiavelli, 2020: 88-89). Na tom mjestu Smith kaže: "Ljudi republikanskih načela bili su ljubomorni na stajaću vojsku jer je opasna za slobodu. Stajaća vojska je sigurno opasna za slobodu gdje god interes vojskovođe i najviših časnika nije nužno povezan s podržavanjem ustava države. Cezarova stajaća vojska uništila je Rimsku republiku. Cromwellova stajaća vojska izbacila je iz zgrade Dugi parlament [*The Long Parliament*]. Ali tamo gdje je sam [suveren] vojskovođa, a veliko plemstvo i vlastela najviši časnici vojske, gdje je vojna sila stavljena pod komandu onih koji imaju najveći interes da podržavaju građansku vlast, jer oni sami imaju najveći udio u toj vlasti, stajaća vojska nikada ne može postati opasna za slobodu" (Smith, 2007: 682-683). S druge strane, Smith na više mjesta idealizira narodne milicije antičkih i pastirskih društava, zbog čega njegovo neslaganje s Machiavellijem nije toliko jednoznačno kao što se možda čini. Više se čini da se slagao s Machiavellijem, no da je stajaću vojsku jednostavno vidio kao imperativ modernog društva te izazova s kojima se to društvo susretalo. S obzirom na različitost vremena u kojima su Machiavelli i Smith pisali, ovakav stav i ne treba previše začuditi.

rena koji osigurava da čovjekovo samoljublje ostane unutar granica zakona (Cohen, 1989: 63). Jedino moderna suverena država može biti jamac takvog pravnog sustava, pravnog sustava bez kojeg trgovina ne može dugo cvjetati. Ako trgovina ne cvjeta, onda ona s vremenom propada. A ako nema trgovine, onda nema niti modernog trgovinskog društva.⁴⁶

Treća i posljednja dužnost suverena jest pružiti društvu javna dobra, odnosno započinjati javne radove te ustanoviti i uzdržavati javne institucije. Pružanje javnih dobara društvu daje veliku korist, no ulaganja koja ta dobra zahtijevaju premašuju ekonomske interese te premašuju ekonomske sposobnosti ulaganja pojedinca ili malog broja pojedinaca. Prema tome, ta javna dobra može pružiti jedino država (Smith, 2007: 665-666, 696). Smith navodi tri vrste javnih dobara koje država mora pružiti: (a) prometnu infrastrukturu, (b) obrazovni sustav za odgoj mladeži, i (c) obrazovni sustav za ljude svake dobi. Poprilično je samorazumljivo zašto Smith navodi prometnu infrastrukturu kao jedno od tih javnih dobara, budući da ono omogućuje lakši i jeftiniji transport dobara, a time uspješniju i profitabilniju trgovinu. Međutim, malo manje samorazumljive su potonje dvije vrste javnih dobara.

Prvo od njih, obrazovni sustav za odgoj mladeži, reflektira ono što bi se moglo nazvati rezerviranošću Adama Smitha u vezi modernog društva utemeljenog na trgovini. Konkretno, Smitha brine činjenica da razvijena podjela rada postupno dovodi do toga da se rad velikog broja pojedinaca svodi na nekoliko iznimno jednostavnih operacija. Ti, tzv. široki slojevi naroda, zbog toga postaju zatupljeni radom koji obavljaju te gube svaku sposobnost rasuđivanja. Stoga je odgoj takvog puka u civiliziranom i trgovačkom društvu možda i važniji od odgoja viših i imućnijih slojeva društva. I to toliko, naime, da bi se učenje osnovnih sposobnosti poput čitanja, pisanja i računanja moglo i nametnuti društvu (Smith, 2007: 746-748). No koja je poanta takvog obrazovanja? Zašto bi Smith mario za negativne učinke podjele rada u trgovinskom društvu? Odgovor je da su neobrazovane mase politički povodljivije i sklonije nepromišljenom protiviljenju političkoj vlasti (Smith, 2007: 751). To, prije svega, narušava stabilnost društva i slobodu optjecaja trgovine. Zaključno, što se tiče obrazovnog sustava za ljude svih dobi, Smith se najprije dotiče vjerskih sekti te nekih negativnih izričaja religije poput činjenice da se vlast religije često zasniva na ulijevanju neke vrste straha u vjernike. Takva je religijska vlast kroz povijest često podrivala svjetovnu vlast, zbog čega ne iznenađuje kada Smith u prosvjetiteljskom tonu zaključuje da jedan od lijekova za bolesti koje društvu prenose religiozne sekte može biti studij znanosti i filozofije (Smith, 2007: 758-760).

⁴⁶ Iako država kod Smitha pruža izvanjski (sigurnosni i pravni) okvir za funkcioniranje modernog trgovinskog društva, unutarnji okvir za funkcioniranje tog društva trebao bi pružati mehanizam tržišta. Naime, prisjetimo se da je tržište mjesto razmjene, a da se putem razmjene čovjekova prirodna sebičnost transformira u trgovinsku društvenost. U tom smislu, tržište samo po sebi može "proizvesti" društvenost među pojedincima. O tome piše Dag Strpić kada kaže da je kod Smitha konstituiranje građanskog ili trgovinskog društva "permanentni ekonomski proces" koji Smith postavlja "namjesto jednokratnog političko-pravnog akta" iliti društvenog ugovora kakav je prisutan u teoriji Thomasa Hobbesa, Johna Lockea i drugih (Strpić, 2017: 130-131). Na taj se način Smithovo građansko društvo u teoriji može samoreproducirati putem tržišne razmjene, shvaćene kao specifičan tip "društvenog ugovora" koji pojedinci u društvu međusobno iznova sklapaju i rasklapaju sa svakim novim činom razmjene. Ovom temom Strpić se detaljnije bavi u sedmom poglavlju studije *Robna proizvodnja i udruženi rad u Marxovoj kritici političke ekonomije* gdje razlaže principe Smithove političke ekonomije koji omogućuju funkcioniranje trgovinskog društva. Više o doprinosu Strpićeve studije V. u: Ribarević (2020).

Literatura

- Baletić, Z. (2004). Mit nevidljive ruke. U: I. Prpić (ur.), *Globalizacija i demokracija* (str. 151-163). Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Blaug, M. (1997). *Economic Theory in Retrospect* (5. izd). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511805639>
- Weingast, B. (2017). Adam Smith's Theory of Violence and the Political Economics of Development. U: N. Lamoreaux, i J. Wallis (ur.), *Organizations, Civil Society, and the Roots of Development* (str. 51-82). Chicago: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/9780226426532-004>
- Berry, C. J. (2018). *Adam Smith: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Cohen, E. (1989). Justice and Political Economy in Commercial Society: Adam Smith's "Science of a Legislator". *The Journal of Politics*, 51(1), 50-72.
- Grdešić, M. (2016). Je li Adam Smith konzervativac? Nevidljiva ruka, institucionalni dizajn i društvena hijerarhija. *Politička misao*, 53(3), 85-107.
- Griswold, C. L. (2018). *Jean-Jacques Rousseau and Adam Smith: A Philosophical Encounter*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315436579>
- Haakonssen, K. (1981). *The Science of a Legislator: The Natural Jurisprudence of David Hume and Adam Smith*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi-org.ezproxy.nsk.hr/10.1017/CBO9780511628276>
- Hanžeković, M. (2007). Predgovor. U: A. Smith, *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda* (str. 13-16). Zagreb: Masmedia.
- Hirschman, A. O. (1991). *Strasti i interesi: politički argumenti u prilog kapitalizmu prije njegova trijumfa*. Zagreb: Stvarnost.
- Hont, I. (2009). Adam Smith's history of law and government as political theory. U: R. Bourke i R. Geuss (ur.), *Political Judgement: Essays for John Dunn* (str. 131-171). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511605468.006>
- Hont, I. (2010). *Jelousy of Trade. International Competition and the Nation-State in Historical Perspective*. Cambridge, MA i London: Harvard University Press.
- Hont, I. (2015). *Politics in Commercial Society. Jean-Jacques Rousseau and Adam Smith*. Cambridge, MA i London: Harvard University Press.
- Hopfl, H. M. (1978). "From Savage to Scotsman: Conjectural History in the Scottish Enlightenment". *Journal of British Studies*, 17(2), 19-40. <https://doi.org/10.1086/385720>
- Hume, D. (1953). *David Hume's Political Essays*. New York: The Liberal Arts Press. <https://doi.org/10.1017/S0003055400275023>
- Levy-Tessier, M. A. (2020). *Revisiting Adam Smith and the Politics of Commercial Societies* (doktorska disertacija). York University, Toronto. <http://hdl.handle.net/10315/37808>
- Machiavelli, N. (2020). *Vladar ili De Principatibus*. Zagreb: Disput.
- Meek, R. L., i Skinner, A. S. (1973). The Development of Adam Smith's Ideas on the Division of Labour. *The Economic Journal*, 83(332), 1094-1116.

- Palmeri, F. (2016). *State of Nature, Stages of Society: Enlightenment Conjectural History and Modern Social Discourse*. New York: Columbia University Press.
- Polanyi, K. (1999). *Velika preobrazba: Politički i ekonomski izvori našeg vremena*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Prpić, I. (1987). Država – nastanak i pojam. *Naše teme*, 31(12), 2114-2130.
- Rasmussen, D. C. (2016). Adam Smith on What Is Wrong with Economic Inequality. *The American Political Science Review*, 110(2), 342-352. <http://www.jstor.org/stable/24809527>
- Ribarević, L. (2020). Politička ekonomija u Levijatanu: Hobbes, Macpherson i Strpić. *Politička misao*, 57(2), 127-148.
- Rousseau, J.-J. (2012). *Društveni ugovor. O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima*. Zagreb: Feniks.
- Sagar, P. (2018). *The Opinion of Mankind: Sociability and the Theory of the State from Hobbes to Smith*. Princeton: Princeton University Press.
- Sagar, P. (2022). *Adam Smith Reconsidered: History, Liberty, and the Foundations of Modern Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Skinner, A. S. (1975). Adam Smith: an Economic Interpretation of History. U: A. S. Skinner i T. Wilson, T. (ur.), *Essays on Adam Smith* (str. 154-178). Oxford: Clarendon Press.
- Skinner, A. S. (2003). Analytical Introduction. U: A. Smith, *The Wealth of Nations*, knj. I-III (str. 8-85). London: Penguin Classics.
- Smith, A. (1982). *Lectures on Jurisprudence*. Indianapolis: Liberty Fund.
- Smith, A. (2002). *The Theory of Moral Sentiments*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, A. (2007). *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*. Zagreb: Masmedia.
- Smith, A. (2012). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Ware: Wordsworth.
- Strpić, D. (2017). *Robna proizvodnja i udruženi rad u Marxovoj kritici političke ekonomije*. Zagreb: Disput.
- Waszek, N. (1988). *Man's Social Nature: A Topic of the Scottish Enlightenment in Its Historical Setting*. Frankfurt: Peter Lang.
- Weingast, B. (2017). Adam Smith's Theory of Violence and the Political Economics of Development. U: N. Lamoreaux, i J. Wallis (ur.), *Organizations, Civil Society, and the Roots of Development* (str. 51-82). Chicago: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/9780226426532-004>
- Winch, D. (2008). Scottish political economy. U: M. Goldie i R. Wokler (ur.), *The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought. The Cambridge History of Political Thought* (str. 443-464). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi-org.ezproxy.nsk.hr/10.1017/CHOL9780521374224>

Luxury or Something Else? The Causes of Decline of Feudalism and the Emergence of Modern Commercial Society in Adam Smith's Political-Economic Theory

Abstract The paper analyzes Adam Smith's political-economic theory and re-examines the causes of feudalism's decline and the emergence of modern commercial society in Smith's theory. The paper primarily focuses on the third book of *The Wealth of Nations* but also explores other significant sections of this foundational work. It begins by examining the basic tenets of the Scottish approach to historical research, paying special attention to Smith's stadial theory of history. Following this, the paper investigates Smith's understanding of the causes behind the collapse of ancient commercial societies and, in the main part, analyzes a series of causes and effects that dismantled the feudal hierarchy and enabled the development of a new economic order. The central argument is that Smith's insights go beyond the usual interpretation of his theory, which sees foreign commerce and luxury as key drivers of feudalism's downfall and the growth of commercial society. Instead, this paper argues that human nature and the fundamental inclination to improve our material condition are what truly propel the transformation of social order in Smith's theory. Rather than a conclusion, the paper reflects on the essential role of sovereigns and the modern state in sustaining a commerce-based modern society.

Key words Adam Smith, conjectural approach, commercial society, feudalism, modern society

Kako citirati članak / How to cite this article:

Noršić, N. (2024). Luksuz ili nešto drugo? Uzroci raspada feudalizma i nastanka modernog trgovinskog društva u političko-ekonomskoj teoriji Adama Smitha. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 21(1). 275-302. <https://doi.org/10.20901/an.21.04>